

บทที่ ๓

สภาพชีวิตของเกษตรกรในช่วงเวลา ๔๐ ปี: ๒๔๓๕-๒๔๗๕

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้เคยรับสั่งในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๑ โดยได้กล่าวถึงการเพาะปลูกในสมัยก่อนว่า

"...การทำนา ทำสวนแต่โบราณ คนละอย่างกับเดี๋ยวนี้ แต่ก่อนหาที่ดินพอจุนแรงคนทำ ๑๐ ไร่ ๑๕ ไร่ก็พอ ปลูกทำอะไรขึ้นพอได้ผลเก็บขายเขากินไปวันหนึ่ง ๆ ก็สบาย ไม่ต้องกังวลอะไรอีก..." ๑

ที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่า แต่เดิมนั้น เรามีการผลิตเพียงเพื่อใช้ภายในประเทศ ไม่ได้ผลิตออกไปขายยังต่างประเทศ คงจะเห็นได้จากพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวเสด็จเปิดงานแสดงศิลปกรรมและพาณิชยกรรมที่วังสระปทุมวัน เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓ ซึ่งได้ทรงกล่าวถึงความเชื่อของคนไทยและคนในประเทศทางตะวันออก ในสมัยก่อนว่า

"การค้าขายกับนานาประเทศ ประพฤติไม่ถูกต้องกับประเพณีบ้านเมือง ๑๐. มักถืออำนาจภายนอกมาเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรจะคบค้ากับประเทศใดประเทศหนึ่ง ควรสงวนพืชผลอันยังเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองมาเลี้ยงกัน แต่เฉพาะในชาติเดียวกัน ประเทศเดียวกัน" ๒

๑ เทศกาลปิบาล เล่ม ๔ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖) หน้า ๑๒ .

๒ กจข, เอกสารราชการที่ ๕ หมายเลข บ ๓.๑/๑๑ พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานเปิดแสดงการศิลปกรรมพาณิชยกรรม ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕ .

ความเชื่อกังวลว่านี้ ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเราได้ทำสัญญาทาง
ไมตรีและพาณิชย์กับประเทศตะวันตก ตั้งแต่ปี ๒๓๙๔ เป็นต้นมา และในปี พ.ศ.
๒๓๙๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อนุญาตให้ส่งข้าวออกไปขาย
ต่างประเทศ^๓ นับตั้งแต่นั้น ข้าวจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทยเรื่อยมา
การที่เราเปิดประเทศ ติดต่อกับต่างชาติกับต่างประเทศในครั้งนั้น นับว่าเป็นการ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่ง^๔ คือเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อให้ออ
เลี้ยงตัวได้มาเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายยังต่างประเทศ

เมื่อระบบเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไป จึงจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนา-
การเกษตรเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น และจากข้อเท็จจริงปรากฏว่า ในรัชสมัย-
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น งานที่ทำส่วนใหญ่เป็นเรื่องของ
การปรับปรุงการออกโฉนดที่ดิน การจัดส่งเสริมบำรุงพันธุ์ข้าว โดยจัดให้มีการ
ประกวดพันธุ์ข้าวและงานแสดงกลสิกรรมและพาณิชย์การ การปรับปรุงการคลอง-
ประตุน้ำ ซึ่งได้ทำการขุดลอกคลองเก่า ๆ และขุดคลองใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นบ้างที่เป็น
โครงการใหญ่เช่น คลองรังสิต ในระยะแรกก็มีใช่เป็นการลงทุนของรัฐบาล
แต่เป็นการให้สัมปทานแก่เอกชน คือ บริษัทขุดคลองแกลมาสยาม ฉะนั้นอาจจะกล่าว
ได้ว่าในระยะนี้ยังไม่ได้มีการปรับปรุงในด้านเทคโนโลยีของการผลิต สมเด็จพระ-
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงคำวรวงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ในที่ประชุมข้า-
หลวงเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ว่า

" การเพาะปลูกซึ่งเป็นกำลังของประเทศตามที่เป็นมาแล้วแต่โบราณ
จนถึงปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๔๕๒) นอกจากการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีและอัตราเก็บ-
เงินค่าอากรและสมพักศรแล้ว ยังหาได้จัดการบำรุงอย่างอื่นอย่างใดไม่ ประเทศ
ที่ใกล้เคียงติดต่อกับประเทศเราก็ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขจัดการบำรุงการเพาะปลูก

^๓ประกาศรัชการที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๖-๑๕๗ .

^๔ James C. Ingram, *Economic Change in Thailand 1850-1970*,

มีความเจริญยิ่งขึ้นทันสมัยเป็นลำดับมา ถ้าเราจะเพิกเฉยปล่อยให้การเพาะปลูกในประเทศเราเป็นไปเองอย่างที่ได้เป็นมาแล้ว ก็เป็นที่น่ากลัวว่ากำลังของประเทศเราจะลดน้อยถอยลง คำเนินไปไม่ทันนานาประเทศซึ่งเขาได้จัดการบำรุงให้เจริญขึ้นทันสมัยในเวลา " ๕

ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่า ในขณะนั้น บ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะที่ไม่ปลอดภัย ประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกตั้งท่าจะรุกเมืองไทย รัฐบาลจึงต้องทุ่มเทงบประมาณไปใช้ในด้านการปกครอง และรักษาความปลอดภัย เป็นจำนวนถึงร้อยละ ๕๐ ของเงินงบประมาณ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ส่วนกิจการในด้านเกษตรนั้นได้รับงบประมาณเพียงร้อยละ ๒ เท่านั้น ๖

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น คนไทยได้หันมาสนใจทำนาเพิ่มมากขึ้น ปริมาณข้าวที่ผลิตได้ก็เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของพื้นที่ที่ใช้ทำนา กล่าวคือ จากเนื้อที่ประมาณ ๕.๘ ล้านไร่ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๓ เพิ่มขึ้นเป็น ๙.๒ ล้านไร่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒ และเพิ่มขึ้นเป็น ๑๑.๕ ล้านไร่ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๗ ๗ การทำนาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ยังต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ ดังนั้นการเพิ่มผลผลิตจึงไม่สม่ำเสมอ ถ้าปีใดสภาวะธรรมชาติอำนวยให้ก็ผลิตได้มาก ถ้าปีใดฟ้าฝนแล้งปริมาณข้าวที่ผลิตได้ก็จะลดลง สำหรับเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ ก็มีการนำมาทดลองใช้บ้าง แต่ยังไม่แพร่หลาย เนื่องจากมีราคาแพงและบางครั้งคุณภาพก็ยังไม่ดีพอ

๕

"รายงานการประชุมเทศบาล" เทศบาล เล่ม ๗ (๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๓๑๕ .

๖

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย หน้า ๗ อ้างมาจาก Statistical Year Book, ๑๙๐๔-๑๙๔๐.

๗ James C. Ingram, Economic Change in Thailand. ๑๙๕๐-๑๙๕๐, p. ๔๔.

การทำนาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอุปสรรคอยู่หลายประการด้วยกัน ซึ่งควรจะกล่าวถึง ได้แก่:-

๑. การทำนาในสมัยนั้น ส่วนมากอาศัยพวกลาวจากอีสาน เดินทางมารับจ้างทำนาในทุ่งหลวงรังสิต บางปีพวกลาวไม่ลงมารับจ้างทำนา เนื่องจากบางพวกเช็ดหัวหน้านายร้อย บางพวกกลัวโรคระบาด มักทำให้การทำนาไม่ได้ผลเต็มที่ เพราะขาดแรงงาน ๘

การว่าจ้างลูกจ้างในครั้งนั้นยังไม่มีระเบียบการจ้างที่แน่นอน จึงก่อให้เกิดปัญหาระหว่างลูกจ้างกับนายจ้างซึ่งนับว่าเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่ง เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์เคยกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

" แรงลูกจ้างที่พวกชาวนาได้อาไศรยจ้างทำนาอยู่ในเวลานั้น ได้อาไศรยพวกลาวมณฑลอุดรลงมารับจ้างทำนาอยู่เป็นพื้น แต่จนบัดนี้ก็ยังไม่ระเบียบหรือธรรมเนียมอันดี เพราะไม่ได้อยู่ในความตรวจตราของรัฐบาลทั้งฝ่ายผู้จ้างและลูกจ้างนั้น จึงไม่ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย การที่ผู้จ้างเสียผลประโยชน์นั้น ย่อมเสียเพราะลูกจ้างหลบหนีไปเสียในขณะที่ยังทำการนาคตามที่ตกลงว่าจ้างกันไว้แล้วเสร็จ แต่เมื่อลูกจ้างละทิ้งการงานไปเสียกลางคันเช่นนี้ เจ้าของนาก็ไม่รู้ว่าจะไปฟ้องร้องต่อผู้ใด เพราะวิธีที่ว่าจ้างกันนั้นไม่ได้มีหลักฐานอันใด และสาเหตุที่ทำให้ลูกจ้างหลีกเลี่ยงละทิ้งการงานไปนั้นก็เพราะมีผู้อื่นมาขึ้นราคาค่าจ้างให้มากกว่าผู้รับจ้างอยู่แต่เดิม เพราะยังไม่มีอัตราค่าจ้างหรือธรรมเนียมที่จ้างกันนั้นโดยแน่นอน ส่วนที่ฝ่ายลูกจ้างไม่ได้รับผลประโยชน์เต็มที่ตามที่จะได้รับนั้น ก็ย่อมจะมีอยู่เนื่อง ๆ เหมือนกันคือ เมื่อคราวที่ผู้จ้างไม่ได้รับผลจากการทำนาบริบูรณ์ ก็มักจะลดค่าจ้างที่ได้สัญญาไว้จะให้นั้นเสียตามอำเภอใจ ฝ่ายช่างลูกจ้างซึ่งเป็นผู้ขายและเป็นชาวป่าชาวคอยนั้นก็ไม่กล้าจะฟ้องร้องได้ อนึ่งผู้ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพใน

๘ กจข, เอกสารราชการที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรธิการที่ กษ.
๓.๑/๑ เรื่อง "พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวง และเรื่อง "คนอพยพออกนอกทุ่งหลวง".

การทำนาก็เอาไครยแรงลูกจ้างเป็นพื้น เมื่อถึงคราวที่จะลงมือทำนาก็ไม่หวังว่า จะได้ลูกจ้างตามที่ต้องการนั้นทุกคราว ถ้าคราวใดหาลูกจ้างไม่ได้ก็เป็นอันต้องงด การทำนา เป็นการเสียประโยชน์ของรัฐบาลและผู้ที่ทำนานั้นด้วย ถ้าจัดเรื่อง ลูกจ้างนี้ให้เป็นธรรมเนียมและระเบียบอันดีแล้ว ผู้ที่ไม่มีทางทำมาหากินลงมารับ- จ้างเป็นลูกจ้างก็จะได้รับประโยชน์ทางค่าจ้าง ส่วนการเพาะปลูกนั้นก็จะมีเจริญ- ก่อขึ้น" ๘

เมื่อรัฐบาลเริ่มบุกเบิกทุ่งหลวงใหม่ ๆ นั้น ผู้คนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ลงมารับจ้างทำนาเป็นจำนวนมาก แต่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นต้นมา จำนวนผู้อพยพลงมารับจ้างทำนาก็ลดน้อยลง เนื่องจากถูกนายจ้างโกงบ้าง บางทีก็ถูกหัวหน้าควบคุมมาโกง ทำให้การเพาะปลูกเสื่อมทรามลง บริษัทชุก- คลองแลคunasยามได้กราบเรียนเจ้าพระยารวงษานุประพัทธ์ ถึงเรื่องนี้ว่า:

" เมื่อเริ่มชุกคลองมีคนมาอยู่ ๒-๓ ร้อยคน ต่อมาราษฎรตามหัวเมือง พวกกันอพยพเข้ามา พวกลาวหัวเมืองอพยพมาเป็นกำลังที่ยิ่งใหญ่ รถไฟก็สะดวก แลในเวลาไหนการทำมาหากินให้หัวเมืองลาวต่าง ๆ ก็ลำบาก พวกลาวตั้งทำนา เฉพาะตัว เข้าไม่ได้ซื้อขายกัน ทำนาสำหรับบริโภคแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ เท่านั้น และตั้งทำมาหากินโดยลำบากไม่มีใครพอเลี้ยงชีพจึงพากันรับจ้างทำนา ในทุ่งหลวงคลองรังสิตปีละหลายพันคน... การที่พวกลาวไม่ลงมาทำนานั้น ทำให้ การทำนาเสื่อมทรามลง ปัญหาเรื่องการทำนาเสื่อมทรามลงนั้นเป็นโดยพลเมือง ในประเทศสยามยังน้อย ไม่พอกับจำนวนที่ดินซึ่งมีอยู่ การทำนาจึงไม่เจริญเป็น หลักฐานที่มั่นคงตลอดได้" ๑๐

๘ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ เจ้าพระยารวง- ษานุประพัทธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องชานาจะกู้เงินรัฐบาลและความเห็นที่จะ บำรุงนา ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ .

๑๐ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๖ พระปฏิบัติราชประ- สงค์ผู้จัดการบริษัทชุกคลองแลคunasยาม เรียบเจ้าพระยารวงษานุประพัทธ์ ๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๘ .

พระยาวิเศษโกชนาได้ไปตรวจการเพาะปลูก ตรวจสอบและทางน้ำ และได้สืบสวนเรื่องลูกจ้างทำนาในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ความว่า

" ได้ถามถึงเรื่องลูกจ้างทำนา ราคาที่จ้างกันมี ๓ ชั้น อย่างคน ชำนาญในการทำนาราคาจ้าง ๑๒๐ บาท อย่างกลาง ๑๐๐ คน อย่างต่ำ - ๘๕-๘๐-๗๐ บาท วิธีจ้างไม่มีบริคณฑ์สัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรอันใดตกลงด้วยปาก บางคนก็ว่าลูกจ้างหาง่ายไม่มีเงินจะให้เขาอีก พวกหนึ่งว่าลูกจ้างหายาก ข้าพ- เจ้าจึงสอบคนสองพวกซึ่งพูดแตกแยกกันนั้น คงได้ความจริงดังนี้ คือพวกที่ว่า- ลูกจ้างหาง่ายนั้น คนพวกนั้นถือคำพูดเป็นสัญญาแท้แน่แท้ใจ จะทำนาได้เข้ามา กเข้าน้อยหรือไม่ได้เข้าเลยก็ดี ผู้จ้างให้ค่าจ้างเต็มไม่มีลด พวกที่ว่าลูกจ้างหา- ยากนั้นไม่ถือคำพูดเป็นสัญญาได้แท้ ปีใดได้เข้ามาให้ค่าจ้างเต็ม ปีใดได้เข้า น้อยหรือไม่ได้เลย เป็นต้นว่าเขาเสียค้ำยน้ำท่วม เสียค้ำยน้ำแห้งก็ลดค่าจ้าง ลงครึ่งตัวบ้าง บางที่จ้าง ๑๐๐ บาทให้เพียง ๓๐-๒๐-๑๕ บาทบ้าง ฝ่ายลูกจ้าง มีความระอาใจ จึงไม่ค่อยรับจ้าง การเป็นดังนี้" ๑๑

เรื่องการขาดแรงงานนี้ รัฐบาลในสมัยนั้นได้แก้ปัญหาโดยการชักชวน และสนับสนุนให้ผู้คนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนืออพยพลงมารับจ้างทำนาในภาค- กลาง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี ประกาศยกเว้นให้ลูกจ้างที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งลงมารับจ้างทำนา ในภาคกลาง ไม่ต้องเข้ารับราชการทหารโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราช- ทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดรและอิสานทำหนังสือให้ราษฎร- ภูมพลเมืองที่ลงมารับจ้างเป็นลูกจ้างเพื่อจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็น

๑๑

กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข น. ๘๑. ๑/๒๑๘ พระยา- วิเศษโกชนาข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดรฯ เริ่บปลัดทูลฉลองเสนาบดีกระทรวง- นครบาล ๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๘.

ทหาร ตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ ๑๒

๒. การทำนาไม่ไค้ผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่นาในทุ่งคลองรังสิต เนื่อง
จากคลองที่ขุดไว้ไม่ได้ล้างคืนเขิน ซากหวั่งเป็นคอน ๆ ทุกสาย บางแห่งเมื่อถึง-
เดือนมกราคมน้ำแห้ง ทำให้ดินในคลองแตกหวั่งระแหง เพราะในฤดูน้ำน้ำไหลพัด
โคลนเลนลงคลองใหญ่ และคลองซอย บางที่ชาวนาเอาฟางทิ้งลงคลอง หรือ
ปล่อยให้โคกระบือลงพักร้อนตามคลอง การที่คลองคืนเขินจึงทำให้น้ำท่วมซึ่งหนึ่งเป็น
ประจำ ทำให้ดินเปรี้ยวกร่อย และเป็นเหตุให้สัตว์พาหนะและประชาชนที่อยู่พื้นนั้น
เกิดโรคภัยไข้เจ็บ บางแห่งหนูชุมทำอันตรายคันข้าวมากกว่าปกติ ๑๓ เรือบรร-
ทุกข้าวเดินไปมาไม่สะดวกตลอดปี ทำให้ขาดประโยชน์เพราะการขนส่งลำบากใน
เวลาราคาข้าวดี ชาวนาที่อยู่ในที่นั้นขาดแคลนน้ำใช้ น้ำค่อม ต้องต้อนโคกระบือ
ออกไปเลี้ยงที่มีน้ำห่างไกลจากบ้าน เป็นเหตุให้โจรผู้ร้ายทำการโจรกรรมเนื่อง ๆ
กระทรวงเกษตรราธิการ จึงแก้ไขปัญหานี้โดยการขุดล้างและรักษาคลวงนาให้ดีขึ้น
ออกพระราชบัญญัติรักษาคลวงและทำนบโดยกำหนดโทษผู้ที่ฝ่าฝืน.

๓. ชาวนาโดยเฉพาะในทุ่งรังสิต ต้องเช่าที่นาจากเจ้าของซึ่งมีภูมิ-
ลำนาวอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดคลองใหม่ ๆ การทำนา
ไค้ผลดีเพราะมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี เจ้าของที่นาก็เอาใจชาวนามาก โดยไม่-
เรียกเก็บค่าเช่า เพราะว่าที่นายังเป็นป่าต้องหักร้างถางพง จึงทำให้มีชาวนาอพยพ
มาตั้งบ้านเรือนและทำนาอยู่อย่างหนาแน่น เมื่อที่ใดไค้เป็นนาฟางแล้ว เจ้าของก็
เริ่มเก็บค่าเช่าเป็นอัตราไร่ละหนึ่งถึงสองบาทและยังเก็บค่านาอีกด้วย ต่อมาเมื่อ
เจ้าของนาเห็นผู้เช่าตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งแน่นนอน ยากที่จะรื้อถอนไค้ง่าย ๆ

๑๒ "ประกาศยกเว้นชาวมณฑลอุดรและอิสาน ซึ่งลงมารับจ้างทำนาและ
การอื่น ๆ ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ " เทศาภิบาล
เล่ม ๒๕ (๑๑ ตุลาคม ร.ศ.๑๒๗) หน้า ๗๕๕.

๑๓ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๑๒ เรื่อง "ราย-
งานสัตว์กักต้อนข้าวในทุ่งหลวงคลองรังสิต".

จึงถือโอกาสเก็บเงินค่าเช่าสูงขึ้นทุกปี จนอัตราค่าเช่าบางรายซึ่งเป็นพื้นที่นาที่
ถึงไร่ละ ๔ บาท ๓๒ ไร่ โดยเจ้าของนาคอยให้ผู้เช่าลงมือไถหว่านเสียก่อน จึง
เรียกตัวบังคับให้ทำสัญญา ผู้เช่าไม่มีทางเลือกเสียได้ ก็ต้องอนุโลมตามความต้องการ
การเช่าของ การเช่านั้นผู้เช่าต้องสัญญาส่งค่าเช่าเต็มตามเนื้อที่ที่ตนขอรับเช่า
แม้แต่หนองหรือบึงก็รวมอยู่ในสัญญาเช่าด้วย ไม่มีการลดหย่อนค่าเช่าในการที่ต้นข้าว
จะเสียหาย เนื่องจากน้ำมากหรือน้ำน้อย การที่บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้ขยาย
การชุกคลองและการทำนาเจริญขึ้นมาก จนเจ้าของนาได้รับผลประโยชน์มาก ทำให้
ผู้ที่มีเงินในกรุงเทพฯผลประโยชน์ในการซื้อที่นามากขึ้นจนราคาที่ดินซึ่งแต่เดิมบริษัท-
ชุกคลองแลคูนาสยามขายไร่ละ ๔ บาท เจ้าของนาก็ขายได้ถึงไร่ละ ๒๕-๓๐ บาท
ดังนั้นเจ้าของนาบางคนก็ได้ผลประโยชน์ในทางขายที่นา บางคนก็ได้ค่าเช่าที่นา
ราคาสูง ทำให้ชาวนาเดือดร้อน เพราะชาวนาต้องลงทุนปลูกบ้านเรือน หาข้าว
คราด ไถ โค กระบือ และลูกจ้างเอง ถ้ามีเงินไม่พอต้องกู้ยืมทุนจากเจ้าของนาโดย
เสียดอกเบี้ยสูงคือปีหนึ่งซึ่งละ ๑๒ บาท หรือเสียเป็นข้าวปีหนึ่งซึ่งละ ๔๐ สัก หาก
ปีใดทำนาได้ผลก็สามารถใช้หนี้ไ้หมด ถ้าปีใดการทำนาเสียหายก็ต้องเป็นหนี้เจ้าของ
นา จนบางที่ต้องทำหนังสือขายตัวเป็นลูกจ้างเจ้าของนา โดยส่งบุตร ภรรยาไป-
รับใช้ หรือรับโคกระบือเป็นค่าเช่า และบังคับให้ชาวนาผู้เช่าทำสัญญาเช่าโคกระบือ
นั้นทำนาต่อไป นอกจากนั้นส่วนมากเจ้าของนาเป็นชาวกรุงเทพฯ จึงแต่งตั้งตัวแทน
เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ ทำให้ชาวนาถูกเบียดเบียน เช่น เร่งเก็บค่าเช่าในเวลา
ที่ราคาข้าวถูก หรือขอแรงช่วยทำนาเป็นครั้งคราว เป็นต้น ๑๘

พระเกษตรรักษาเจ้าของนาคนหนึ่งได้กล่าวถึงเรื่องชาวนาไม่มีที่ดินเป็น
ของตนเองว่า

๑๘
กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ เรื่อง "ชาวนา
จะขอกู้เงินรัฐบาลและความคิดที่จะบำรุงนา"

" ในทุ่งหลวงนี้มีนาหลายหมื่นไร่ แต่เป็นนาของผู้มีทุนโดยมาก และผู้ที่ไม่มีทุนก็มาเช่าไถยเข้าทำ เจ้าของนาไม่ใช่ผู้ทำนาเองทั้งหมด ต้องเอาไถยแรงราษฎรเช่ารับไปทำ " ๑๕

สำหรับเรื่องค่าเช่าแพง และไม่มีการลดหย่อนนี้ ได้ทำความเดือดร้อนให้แก่ชาวนามาก ข้าหลวงสรรพากร ๓ คน คือ พระรัชฎาภิเษกพิพัฒน์ พระเสนีพิทักษ์ พระรัฐวิศิษฎ์ ได้ทำรายงานกราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ความว่า

" ปัญหาเรื่องค่าเช่า ทำให้ชาวนาเดือดร้อนมาก ค่าเช่าร้ายแรงมากกว่าค่านาหลายเท่า และต้องเสียเป็นจำนวนเงินตายตัวด้วย เช่นขอรับเช่ามาทำ ๑๐๐ ไร่ อัตราค่าเช่าไร่ละ ๔ บาท เป็นเงิน ๔๐๐ บาท แต่มีอุปทวเหตุทำนาได้ผลเพียง ๒๐-๓๐ ไร่คั้งนี้ เงินที่ขายข้าวได้ ก็ไม่พอที่จะเสียค่าถูกจ้างและค่าใช้จ่ายอยู่แล้ว จะมีเงินที่ไหนมาชำระค่าเช่า ๔๐๐ บาท ส่วนค่านาที่ควรจะต้องเสียเพียง ๒๐-๓๐ บาทนั้น พอจะเบียดป้ายหาชักมาเสียได้ โดยเป็นเงินแต่เล็กน้อย. " ๑๖

การที่ราษฎรทำนาไม่ได้ผล ข้าวไม่พอกิน และไม่มีเงินเสียค่าเสนาค่าเช่านา จนเจ้าของนาต้องฟ้องร้องริบโคกระบือ และเจ้าพนักงานรัฐบาลก็จับตัวราษฎรไปเร่งรัดค่าเสนา ราษฎรชาวนาที่ยากจนจึงได้ทำฎีกาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ขอให้เงินรัฐบาลไปใช้สอยทำทุนรอน จำนวนเงินที่ราษฎรขอต่อรัฐบาลคนหนึ่งตั้งแต่ ๒๐-๒๐๐ บาท โดยผู้กู้ขอทำทัณฑ์บนไว้เป็นสำคัญ. ๑๗

๑๕ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๓.๑/๑๑ หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ.อยุธยา ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศ.๑๒๕.

๑๖ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๓.๑/๑๑ รายงานข้าหลวง ๓ คนกราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕.

๑๗ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๓.๑/๑๒ เรื่อง "ชาวนาจะขอเงินรัฐบาลและความคิดที่จะบำรุงนา " ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘.

กระทรวงเกษตรราธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้ร่วมกันพิจารณาปัญหาขึ้น โดยให้นำเรื่องการจัดธนาคาร เกษตร (Agricultural Bank) ที่อังกฤษจัดอยู่ในประเทศอียิปต์มาพิจารณา คำนวณว่าสมควรจะนำมาจัดตั้งในประเทศไทยหรือไม่ เมื่อได้ศึกษารายละเอียดต่าง ๆ และศึกษาลักษณะความเป็นไปของคนไทยแล้ว เจ้าพระยาวางษาอนุประพันธ์เสนาบดี กระทรวงเกษตรราธิการ ได้กราบบังคมทูลว่า ประเทศไทยยังไม่สมควรที่จะจัดตั้งธนาคารให้เกษตรกรกู้ยืมเงิน เช่นเดียวกันกับที่รัฐบาลอังกฤษจัดตั้งขึ้นในประเทศอียิปต์ เพราะชาวอียิปต์และชาวนาในสยาม มีความผิดเคื่องผิดกันและต่างกันมาก ชาวนาอียิปต์มีหนี้สินมาก จึงต้องการทุนรอนมากกว่าชาวนาในสยาม ทั้งดินในอียิปต์ก็ไม่อุดมเหมือนสยาม แต่ในประเทศอียิปต์มีการท่น้ำ ไข่น้ำสำหรับการเพาะปลูกอย่างบริบูรณ์แล้ว มีความหวังผลประโยชน์ในการเพาะปลูกที่จะลงทุนไปนั้นแน่นอนมากกว่าในประเทศไทย ซึ่งต้องแล้วแต่ฝนที่ตกลงมานั้นตกต้องฤดูกาลพอดี ด้วยเหตุนี้ การที่จะให้ราษฎรกู้เงินไปทำทุนในการเพาะปลูกเช่นเดียวกับที่จัดในประเทศอียิปต์นั้น ยังไม่ ถึงเวลา และจำเป็นแท้จริง ประชาชนที่ทำการเพาะปลูกในประเทศไทย ควรจะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลตามสมควรแก่เหตุการณ์ แต่ไม่ควรช่วยเหลือโดยให้กู้เงินไปทำทุน ผู้ที่ทำมาหากินในทางเพาะปลูกควรต้องเตรียมประหยัคทรัพย์ของตนที่ทำได้ในคราวที่ผลผลิตอุดมสมบูรณ์นั้นสำรองไว้ เมื่อถึงเวลาที่น้ำฝนไม่ตกเมื่อใดจะ ใ้ใช้จ่ายเจือจางกันได้ ถ้าราษฎรรู้จักประหยัคทรัพย์แล้ว ก็จะไม่ต้องได้รับความ คับแค้นอับจนจนถึงกับต้องถวายนฎีกา เจ้าพระยาวางษาอนุประพัทธ์ได้ชี้ให้เห็นนิสัยของ คนไทยในสมัยนั้นว่า

" การพลาดพลั้งเสียหายในการทำนาหรือการเพาะปลูกต่าง ๆ นั้นย่อม จะมีเสมอเป็นธรรมดาตามอาการของฝนที่ตกมากหรือน้อยกว่าที่ต้องการ เหตุนี้ผู้ที่ ทำมาหากินในทางเพาะปลูกควรต้องเตรียมประหยัคทรัพย์ของตนในคราวที่ทำได้ ผลอุดมคั้นนั้นสำรองไว้ตามสมควร เมื่อถึงเวลาที่น้ำฝนต้นเข้าไม่ตกเมื่อใด ก็ใ้ใช้จ่าย เจือจางกันได้ ถ้าราษฎรรู้จักประหยัคทรัพย์อยู่เช่นนี้แล้ว ก็คงจะไม่ต้องได้รับความ คับแค้นอับจนอย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้เลยเป็นแน่ แต่หนี้สินของราษฎรชาวนาโดยมาก

นั้น ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้สังเกตมา ถึงแม้ว่าปีโคที่ได้ฉวยบริบูรณ์ก็ใช้จ่ายผลกำไรที่หาได้มานั้นเกือบหมด หรือถ้าผู้ที่เล่นการพนันด้วยแล้ว ก็เล่นเสียจนหมดทีเดียวเกือบไม่มีกำลังพอที่จะบริโภคใช้สอย จนถึงเวลาที่ควรจะได้เก็บเกี่ยวข้าวในนาได้อีก แต่ถ้าในปีโคที่คงผลจากการเพาะปลูกได้อีก ก็ยังคงพอเลี้ยงชีพต่อไปได้ แต่ถ้าปีโคไม่ได้ผลแล้วก็รู้สึกความเดือดร้อนอันจับทันที เมื่อราษฎรชาวนาของเราโดยมากยังไม่รู้จักประหยัดทรัพย์อยู่ตราบโคแล้ว ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะให้กู้เงินไปทำทุนอย่างที่ทำอยู่ในประเทศอียิปต์และประเทศอื่น ๆ แต่ในเวลาขึ้นไปแล้ว บางทีก็คงจะบังเกิดความยุ่งยากต่าง ๆ ขึ้นได้ และคงไม่ได้ผลที่หวังว่าจะได้เป็นแน่ ดังนั้นจึงควรคิดตั้งธนาคารสำหรับฝากเงินขึ้น เพื่อให้ประชาชนประหยัด." ๑๘

เพื่อจะช่วยเหลือชาวนาในก้นต่าง ๆ กระทรวงเกษตรราธิการจึงได้จัดให้มีการประชุมชาวนาเป็นครั้งแรกของประเทศไทย โดยได้เชิญเจ้าของนาและชาวนาที่ตั้งทำนาอยู่ในบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิตมาประชุมที่กระทรวงเกษตรราธิการ เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ การประชุมครั้งนี้ใช้เวลาประชุม ๑ วัน ผู้ที่มาประชุมมี ๓๕ คน วัตถุประสงค์ของการประชุมก็เพื่อให้ชาวนาได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการประกอบอาชีพและเสนอแนะแนวทางแก้ไขและบำรุงส่งเสริมการเกษตร. การประชุมชาวนาครั้งนี้มีข้อนำสังเกตว่า ผู้ที่มาประชุมโดยมากเป็นเจ้านาย ชุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ เป็นคนจีนบ้าง แยกบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง ราษฎรชาวนาซึ่งเป็นคนไทยมีจำนวนน้อยมากซึ่งแสดงให้เห็นว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีอิทธิพลต่อการทำนาในบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิต

ในการประชุมครั้งนี้ ชาวนาได้เสนอความคิดเห็น พอสรุปได้คือ.

" ๑. ขอลดหย่อนเงินค่าเสนา

๒. ให้มีการระงับโจรผู้ร้าย

๑๘ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๓.๑/๑๒ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความคิดเห็นที่จะบำรุงนาที่ ๕๑/๓๒๓๘ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘.

๓. ให้เลิกการพนัน เพราะชวานามักจะเอาเงินไปเล่นการพนันมากกว่าเก็บไว้ใช้จ่ายจำเป็น.

๔. ป้องกันไม่ให้โคกระบือเป็นโรคโดยการฉีดยาป้องกันโรคสัตว์

๕. จัดเรื่องลูกจ้างทำนาโดยให้รัฐบาลวางกฎข้อบังคับ หรือพระราชบัญญัติลูกจ้างทำนาขึ้น เพื่อป้องกันการฉ้อโกงหรือปิดพริ้วของทั้งสองฝ่ายคือลูกจ้างและนายจ้าง.

๖. ยังไม่ควรคิดตั้งธนาคารให้ชวานากู้เงิน เกรงว่าชวานาจะกู้เงินไปเล่นการพนัน เพราะเรายังไม่มีกฎหมายห้ามเล่นการพนัน.

๗. ให้มีน้ำจืดพอมาล้างที่นา เพื่อให้ที่นาหายเปรี้ยว.

๘. รัฐบาลควรสร้างทำนบและประตูน้ำในที่ลุ่มคอนให้มีระดับน้ำพอดี

๙. ตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับบำรุงการเพาะปลูก หากมีอะไรขัดข้องจะได้เสนอแก่รัฐบาลว่าจะแก้ไขอย่างไร มีหน้าที่บำรุงการเพาะปลูก บำรุงสัตว์ ตรวจตราประตูน้ำลำคลองต่าง ๆ

๑๐. ส่งเสริมการใช้เครื่องจักรไถนา

๑๑. ป้องกันช้างไม่ใช้ทำอันตรายข้าวในนา" ๑๘

รัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือแก่ชวานาโดยการงดเก็บหรือลดหย่อนค่าเสนา เนื่องจากที่ดินของเรามีมากเกินไปส่วนกว่าจำนวนพลเมือง จึงยังมีที่ซึ่งทำการเพาะปลูกได้ก็ทิ้งรกร้างว่างเปล่าอีกเป็นอันมาก ถ้ามีผู้ไปโค่นสร้างหักร้าง-

๑๘

กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องรายงานการประชุมชวานาทุ่งหลวงคลองรังสิต ๑๐ ธันวาคม ร.ศ ๑๒๘.

ทางพททำการเพาะปลูกมากขึ้นอีกเท่าใด ผลประโยชน์ของแผ่นดินก็ยิ่งทวีขึ้น ฉะนั้น
รัฐบาลจึงส่งเสริมบำรุงชาวนาตามสมควร โดยยกเก็บเงินค่าเสนา ๓ ปี ปีที่ ๔
จึงเริ่มเก็บค่าเสนาตามอัตราอย่างต่ำที่สุด แล้วค่อย ๆ ทวีขึ้นตามลำดับ ถึงอัตรา
ที่เก็บตามธรรมดา ถ้าปีใดฝนตกน้อยข้าวไม่บริบูรณ์ ก็ลดค่าเสนาลงตามสมควร
หรือยกเสียไม่เก็บในปีที่ข้าวเสียหายมาก.

นอกจากนั้นยังตั้งข้าหลวงเกษตรขึ้นตามมณฑลต่าง ๆ สำหรับสอดส่อง
ตรวจตราดูแลการเพาะปลูกในมณฑลนั้น ๆ และมีเจ้าหน้าที่คอยปราบปรามโจร
ผู้ร้ายที่ปล้นสดมภ์โคกระบือ ซึ่งเป็นการตัดกำลังสำคัญของชาวนาอยู่เนื่อง ๆ จัด
ให้ชาวนามีน้ำสะอาดบริโภค และเดินทางไปมาได้ตลอดปี โดยการขุดคลองสาย-
ใหญ่เป็นต้น.

สำหรับเรื่องสัตว์พาหนะโค กระบือ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนานั้น
กระทรวงเกษตรราชการได้จัดหาโคกระบือที่แข็งแรงปราศจากโรคภัยให้ราษฎร ชาวนา
ซื้อได้ ตามราคาที่เหมาะสมก่อนจะลงมือทำนาทุกคราว นอกจากนี้ยังแนะนำให้รู้จัก
เลี้ยงดู รักษา และถนอมแรงสัตว์เหล่านั้นในเวลาที่ใช้งานด้วยซึ่งเป็นทางป้อง-
กันไม่ให้โคกระบือล้มตายง่าย ส่งเสริมให้มีการใช้เครื่องจักรในการทำนา โดย
ขั้นแรกรัฐบาลให้รางวัลแก่ห้างหรือบริษัทที่จะจัดทำเครื่องจักรให้เหมาะกับความต้อง-
การได้.

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากการช่วยเหลือซึ่งรัฐบาลให้กับเกษตรกร
จะเห็นว่าดำเนินไปอย่างเชื่องช้า และไม่เพียงพอ ^{๒๐} การที่ยังไม่มีการใช้-
เทคนิคที่ทันสมัยในการทำนา และใช้ระบบสหกรณ์ดินเชื่อ เพื่อช่วยเหลือชาวนา

ทำให้ชาวนาต้องลงทุนในการผลิตสูง เผชิญกับสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่แน่นอน ถูก
กกราคาพืชผลจากพ่อค้าคนกลางอย่างไม่ยุติธรรม และมีบางรายต้องตกเป็นหนี้สิน
เรื้อรังอีกด้วย ^{๒๑} ดังคำบรรยายในหนังสือ "ทรัพย์สินศาสตร์" ของพระยาสุริ-
ยานุวัตร ผู้ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง มหาสมบัติมาแล้วระยะหนึ่งใน
สมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงสภาพเศรษฐกิจของชาวนาตอนหนึ่งว่า

"...ชาวนาที่ยากจนซัดสนด้วยทุน ต้องออกแรงทำงานแต่ลำพังตัว
ด้วยความคิดเหนื่อยเพียงใจ ย่อมจะเห็นปรากฏอยู่ทั่วไปแล้ว ในเวลาที่ทำนา
อยู่ เสบียงอาหารและผ้าถุงห่มไม่พอ ก็ต้องซื้อเชื่อเขา โดยต้องเสียราคาแพง
เหมือนกัน เมื่อเกี่ยวเข้า ได้ผลแล้ว ไม่มีกำลังและพาหนะพอจะขนไปจากลาน-
นวกเข้าหรือไม่มีผู้จ้างสำหรับเก็บเข้าไว้ขาย เมื่อเวลาเข้าในตลาดจะขึ้นราคา
ก็ต้องจำเป็นขายเข้าเสียแต่เมื่ออยู่ในลานนั่นเอง จะไ้ราคาต่ำสักเท่าใดก็ต้อง
จำใจขาย มิฉะนั้นจะไม่ได้เงินใช้หนี้เขาทันกำหนดสัญญา ต้องเสียเปรียบเพราะ
มีทุนน้อยเช่นนี้ ที่สุดเมื่อขายเข้าได้สิ้นเชิงแล้ว บางทีก็จะได้เงินใช้หนี้เขาพอ
คุ้มค่า สิ่งของซึ่งจำเป็นต้องบริโภคในการเลี้ยงชีพแท้ ๆ เมื่อปีหน้าจะต้องทำนา
ต่อไปก็ต้องเป็นหนี้เขาอีก หนี้ใหม่ถมหนี้เก่ามากหนักขึ้นทุกปีไป แรงที่ได้ออกไป
โดยความเหนื่อยและความซึ่งต้องทรมาณกาย อุทิศส่ำหัดตากแดดฝนทนลำบาก
มาเป็นหนักหนานั้น ก็ไม่ทำให้เกิดผลเป็นทรัพย์สินของตัวเองได้ เท่ากับออกแรงทำ
ประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นฝ่ายเดียวเป็นแท้ คุณเป็นที่น่าสมเพชนัก "

เกี่ยวกับนโยบายจัดตั้งสหกรณ์นั้น รัฐบาลเคยพิจารณามาแล้วตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ ๕ เมื่อพระยาสุริยานุวัตร ครั้นที่ยังเป็นอรรคราชทูตประจำกรุงปารีส
เสนอแนะให้รัฐบาล นำเงินกู้ครั้งแรกที่จะใช้สร้างทางรถไฟ มาจัดตั้งธนาคาร

^{๒๑}

กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ กษ.๑/๘, "Memorandum on our
Domestic....."

สหกรณ์ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากจนก่อน ^{๒๒} และในตอนปลายรัชกาล สภาพที่ทรุดโทรมของเกษตรกร ทำให้รัฐบาลต้องหยิบยกนโยบายดังกล่าวขึ้นมาพิจารณาอีกครั้ง แต่เนื่องจากไม่มีเงินทุนและยังไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ถึงวิธีการ สหกรณ์จึงเลิกไป.

ตามปรกติเงินรายได้ของชาวนาก็เกือบจะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อต้องมาถูกกระทบกระเทือนจากภาวะเศรษฐกิจในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๕๕ เนื่องจากฝนแล้งทำนาไม่ได้ผล เสียหายมากเกิดข้าวยากหมากแพง ข้า เต็มเข้าอีก ชาวนาก็ถึงกับตกอยู่ในสภาพเกือบจะเรียกได้ว่าสิ้นหวังทีเดียวและยัง ทรุดโทรมไม่มีโอกาสฟื้นตัวเยียวยาแก้ไข ^{๒๓} แน่นอนทีเดียว ภาวะที่อับจนดังนี้ ทำให้การครองชีพของครอบครัวชาวนาที่ยากจนแทบจะทุกมณฑล แม้แต่ในมณฑลภาคกลาง เป็นครั้งที่ เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ได้พบเห็นและเล่าไว้ในรายงานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า

" ราษฎรชาวนาในศกนี้มีความคับแค้นเดือดเคืองด้วยเสบียงอาหารมาก ทั่วไปทุกมณฑลที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจมาแล้วนี้ เพราะเหตุปีที่แล้วมานี้การทำนาอย่างดีที่สุดได้ผลไม่เกินกว่าปานกลาง แต่ที่ได้ผลต่ำกว่าและไม่ได้เลยก็มาก เหตุฉนั้นจึงพากันขาดข้าวปลูกปลูกผักและไม่มีเข้าจะบริโภคทั่วไป ต้องเที่ยวเบียดบังขอลูกและยืมกันกินก็ไม่ได้พอ เพราะหมดทุนเสียแทบทั่วไป ราษฎรที่อยู่ใกล้ป่าใกล้เขาก็กินเห็ดหากลอยป่ามาปนกับเข้าบริโภค ที่อยู่ตามท้องทุ่งก็เอาไครยปนกับผักนึ่ง

^{๒๒} กองบรรณสาร กระทรวงต่างประเทศ , แฟ้มที่ ๑๑, พระยาสุริยานุวัตร กราบทูลกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, ที่ ๑๘๘, ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๑ .

^{๒๓} สยามออนไลน์, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๓ หน้า ๒.

บ้าง หาเผือกมันบ้าง ตามทางที่ตรวจการตลอดมานี้ได้ประเวียรามาก เป็น
เรือเที่ยวหาเข้ามาบริโศคโดยมาก ที่มีของป่าของคงหรือบุกกลอยเผือกมันก็เอาไป
เที่ยวแลกเข้า ก็แลกไม่ได้ เพราะเข้าไปในยุ่งฉางขายหมดเสียแต่คั้นมีแล้ว ที่เหลือ
ไว้ก็ไม่พอบริโศค ชาวกรุงเก่าก็ออกไปหาเข้าทางสุพรรณ ชาวสุพรรณก็หาเข้าทาง
กรุงเก่า ส่วนทางมณฑลฝ่ายเหนือซึ่งอยู่ตามริมแม่น้ำ ไม่มีที่ทำนานัน ก็ขึ้นไปหาเข้า
ตามบ้านคอนซึ่งทำนานาได้ พวกที่อยู่คอนก็เข้ากินอยู่โดยมากแล้วเหมือนกัน เพราะ
ได้เท่าใดก็ขายแจกเสียหมด เอาไว้กินแต่พอถึงเวลาที่หวังว่าจะได้เข้าเบาในเทศกาล-
สารท ก็หาได้ไม่ ก็พากันออกข้าวอยู่โดยมากแล้วเหมือนกัน ที่บ้านห้วยกรดในมณฑล
นครสวรรค์เวลานี้ แต่เข้าเปลือกก็ขายกันถึงสี่คละ ๘ สลึง แลหาซื้อได้ยากแล้ว
ข้าวลือที่ว่าออกเข้าคายนันก็มีทุกมณฑล แม้แต่ในมณฑลกรุงเทพฯ แขวงเมืองธัญบุรีก็
มีหลายรายแล้ว" ๒๔

เกี่ยวกับเรื่องออกข้าวคายนัน เจ้าพระยาวางษานุประพันธ์ได้เล่าไว้ว่า

"... คนที่แก่ชราแลเด็กที่ทำงานไม่ได้นั้น เมื่อไม่มีเข้าจะบริโศค
บุตรและบิดามารดาต่างก็พากันออกไปเที่ยวหาเข้ามาเลี้ยงกัน ต้องไปหลายวันเพราะ
เข้าหายาก ต้องไปไกล ๆ จึงจะได้เข้ามาบ้าง ส่วนคนชราซึ่งทุพพลภาพพิการ
อยู่บ้างแล้ว หิวจักเข้าเลยเป็นลมตายไปก็มี ส่วนเด็ก ๆ นั้น เมื่อหิวหนักเข้าก็เที่ยว
เก็บผักหญ้าหรือสิ่งอื่น ๆ ที่หาได้ และคิดว่าบริโศคได้ ก็บริโศคเข้าไปจนเต็มอ้อมตาม
ภาษาเด็ก เลยผิคว่ำแดงท้องร่วงตายก็มีบ้าง หรือเมื่อบุตรหรือบิดามารดาหาเข้า
มาได้แล้ว ผู้ที่ออกหิวอยู่ข้างบ้านนั้นบริโศคเข้าไปจนเกินส่วนเลยเป็นลมตายก็มี ส่วน
บุตรแลบิดามารดาที่ไปเที่ยวเสาะหาเข้ามาเลี้ยงกัน กว่าจะได้เข้ากลับมา เมื่อปะบิดา
มารดาหรือบุตรตายเสียแล้ว เพราะความอาไลถึงกัน แลความเสียใจเลยเป็นลมตาย
กันก็มี..." ๒๕

๒๔ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๒ หมายเลข กษ.๑/๑๒ รายงานตรวจการเพาะ-
ปลูกของประเทศไทยของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ๑๗ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๔.

๒๕ กจช, รัชกาลที่ ๒ ที่ กษ.๑/๑๒ "รายงานตรวจการเพาะปลูกประเทศ-
สยาม" เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์, ที่ ๕๘/๑๐๕๓๓, ๑๗ กันยายน ร.ศ. ๑๓๐.

นอกจากนี้ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ยังไ้กราบบังคมทูลถึงปัญหาการเช่านา การกู้ยืมเงิน และการขายข้าว ความว่า

" เมื่อไม่มีเงินจะจับจ่ายใช้สอยก็เที่ยวกู้ยืมกัน ทำสัญญาส่งทุนแลกดอกเบี้ยเป็นเงินอย่างต่ำถึงซึ่งละ ๑๕ บาท ถ้าสัญญาให้เป็นเช่าก็ยิ่งเรียกเอามาก ๆ ถ้าคิดเป็นเงินที่จะซื้อขายไ้ก็ยิ่งแรงกว่าส่งต้นแลกออกด้วยเงิน ครั้นไ้เข้าไปในนา เจ้าหน้ก็เก็บเอาไปเกือบหมด การขายฝากและจำนำ เรือสวนไร่นาแลพาหนะ เช่น เรือแพ ที่เอาไ้สอยประกอบการทำมาหากินเจริญขึ้นมาก ผู้ที่เอานาไปจำนำหรือขายฝากไ้ ซึ่งเวลาทำกินก็คองหันเข้าทำนาที่ไ้จำนำหรือขายฝากไ้วันนั้นเอง ถ้าเป็นนาที่จำนำไ้ เจ้าหน้ก็เรียกเป็นเช่าหรือเป็นเงินตามที่ตกลงกัน ถ้าขายฝากไ้ก็เรียกค่าป่วยการเท่าผลที่เคยไ้ค่าเช่าจากนานั้น ส่วนอัตราค่าเช่าที่เป็นธรรมเนียมตามหัวเมืองมณฑลนั้นแรงยิ่งกว่าในมณฑลกรุงเทพฯ นาอย่างไ้เรียกค่าเช่าที่นาที่ไ้จะไ้เข้า ๑๐ เกวียน เก็บเป็นค่าเช่าถึง ๔ เกวียน อย่างต่ำ เรียกค่าเช่าถึงเกวียนละ ๑๐ และ ๑๕ สัก ถ้าตกลงไ้ค่าเช่ากันเป็นเงินก็คองส่งเงินค่าเช่าล่วงหน้าก่อนที่ไ้ไ้ผลในนา ผู้ที่เช่านา เขาทำเช่นนี้ยอมจะเป็นผู้ไ้ทรัพย์สินอยู่โดยมากก็คองไปกู้เขามาไ้ ถ้าปีไ้ไคทำนาไ้ไ้ผล หน้สินก็ยิ่งนุงนังทับถมมากขึ้นหรือถ้าทำนาไ้ไ้ผลบ้าง เมื่อไ้ไคหน้แล้วก็เกือบไม่มีเช่าเหลือไว้บริโภค ผู้ที่มีทรัพย์สินไ้ให้กู้ยืมหรือผู้ไ้ไปเที่ยวทกเช่า (คือให้ยืมเงินล่วงหน้าแล้วสัญญาจะไ้เช่าแทนเงิน) เหล่านี้ มักเป็นพวกจีนพ่อค้าเช่าไ้โดยมาก เพราะเป็นคนรู้จักเขม้คเขม้เงินทอง แลรู้จักคิดต้นทุนกว่าไร นาคแควสะแกตริง (เมืองอุไทย) แม้แต่ชาวนาที่อยู่ตามบ้านคอนก็มีผู้ลงมากู้ยืมแลจำนำที่นาแก่พ่อค้าเขามาก เงินคนหนึ่งมีนากันคนละมาก ให้เช่าเรียกค่านาตามธรรมเนียมและอัตราที่ไ้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว

ส่วนการซื้อขายเข้านั้นเล่า ตามท่าต่างๆที่เข้าบ้านคอนตกลงมาถึง จีนก็เป็นผู้เจ้าของท่าผูกขาดเสียหมด จะนำเขาลงมาซื้อขายแก่เรือพ่อค้าเช่าเองไ้ไ้ไ้ตั้งชุมนุมกันอยู่ในนาหรือในป่าคองตกลงราคากันแล้ว จึงอนุญาตให้เข้าเกวียนลงมายังท่าเรือไ้ เพราะเหตุบางอย่างที่ไ้ไ้กราบบังคมทูลพระกรุณามาไ้ คนไทยชาวนา

จึงพากันเป็นหนี้สินยากจนลงทุกที " ๒๖

วิธีการขายข้าวในครั้งนั้น พวกพ่อค้าจีนเป็นคนผูกขาดตลาดค้าข้าว ถึงแม้ว่าชาวนาจะเป็นผู้ผลิต แต่ชาวนาก็ไม่ได้เป็นผู้กำหนดราคาข้าวที่จะขาย การค้าขายเป็นไปในลักษณะผูกขาดในหมู่พ่อค้าจีน ไม่มีการแข่งขันกัน ระบบการค้าแบบนี้ทำให้เกษตรกรเป็นฝ่ายที่เสียเปรียบเรื่อยมา-

นอกจากนี้ เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ยังได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวถึงเรื่องการเล่นการพนันของชาวบ้านว่า

" การที่ราษฎรพากันยากจนซัดสนมากขึ้นทุกที นอกจากที่ท่านาไม่ได้เต็มภาคภูมิ และเมื่อได้สืบดูการทำมาหากินแลรายได้รายจ่ายของราษฎรดูแล้วก็คงได้ความว่า เนื่องมาจากการเล่นการพนันแลใช้จ่ายพุ่มพวยสุรุษสุร่ายมากเกินไปกว่ากำลังรายได้ของตน จึงพากันยากจนเป็นหนี้สินมากขึ้นทุกทีแทบทั่วไป การพนันเช่นถั่วโป้นั้น ถึงแม้ว่าหัวเมืองใดมีเรือเมล์แลรถไฟเดินติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้แล้วราษฎรบ้านนอกก็พากันเข้ามาเล่นแทบทั่วไป ไซ้แต่เท่านั้น ในเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการซึ่งเป็นเวลาที่เข้ายากหมากแพงกำลังอศัตถ์ซัดสนเงินทองอยู่ทั่วไปเช่นนี้ ราษฎรชาวบ้านก็ตั้งบ่อนการพนันทุกตำบล เช่น การเล่นชนไก่ กัดปลา แลพุงเรือ เป็นต้น ราษฎรได้เสียกันอย่างน้อยคนละ ๓ บาท ๔ บาท อย่างมากถึง ๑๐ บาท ๓ คำลึง ก็มี. " ๒๗

สาเหตุที่ทำให้การท่านาทรุดโทรมยากจนลงมากในช่วงนี้ ซึ่งเป็นช่วงที่เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ (๒๔๕๒-๕๕) นั้น มีที่มาอยู่หลายประการด้วยกันคือ:

๒๖ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ.๑/๑๒ รายงานตรวจการเพาะปลูกของประเทศสยามของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๔.

๒๗ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ.๑/๑๒ รายงานตรวจการเพาะปลูกของประเทศสยามของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๔.

๑. ฝนไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล และในเวลานั้นเรายังไม่มีการทักน้ำ ไขน้ำ สำหรับการเพาะปลูก ที่จะบังคับน้ำได้ตามสมควร

๒. รัฐบาลขึ้นภาษีอากรต่าง ๆ เกินกว่ากำลังชวมนาจะเสียได้ เช่น ขึ้นค่านาที่เคียวถึง ๓๐๐ % ขึ้นค่ารูปพรรณโคกระบือ ๓๐๐ % ^{๒๘} เก็บภาษีเรือ เก็บภาษีการจับสัตว์น้ำตามหัวหน้าต่าง ๆ ทำให้ชวมนาไม่สามารถจับปลาจากหัวน้ำ เหล่านั้นมาบริโภคได้ นอกจากนั้น ผู้จับสัตว์น้ำยังมุ่งแต่จะหาประโยชน์ในการจับสัตว์ น้ำอย่างเดียว โดยวิตน้ำในหัวน้ำต่าง ๆ ที่ต้องการจับปลานั้นให้แห้งในเวลา ที่ชวนายังต้องการน้ำไว้สำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวหรือเจาะช่องทางในที่ต่าง ๆ ไว้เพื่อ ให้นำไหลออก หรือสำหรับนำเรือเข้าไปบรรทุกปลา เมื่อถึงไฉหลาย ๆ ปีน้ำก็คเหาะ กว้างออกจนกลายเป็นลำน้ำคลองใหญ่ พอถึงฤดูทำนาเมื่อน้ำป่าไหลหลากลงมา ชว- นานิ่งใดหวานค้ำกล้า ต้นข้าวยังไม่สูงพอ น้ำท่วมก็ถูกทำลายแต่ต้นมือ ไม่สามารถ บักคำได้อีก

๓. รัฐบาลได้เปลี่ยนมาตราเงิน เป็นทอง ทำให้ของทุกอย่างมีราคา แพงขึ้น

๔. ได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ชายฉกรรจ์เป็นทหาร ทำให้การทำนาเสื่อม ลง เพราะราษฎรชวมนาส่วนมากแต่งงานแต่หนุ่ม ๆ ชวนาที่มีอายุตั้งแต่ ๒๕ ถึง ๓๐ แล้วย่อมเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีบุตรที่ยังเยาว์อยู่ไม่สามารถช่วยมารดาในการ ทำมาหากินได้ กลับต้องเป็นภาระของมารดาที่ต้องเลี้ยงดู มารดาจึงไม่สามารถหึ่ง บุตรไปทำมาหากินได้ จำเป็นต้องกู้ยืมมาเลี้ยงบุตร ทำให้ชวนามีหนี้สินล้นตัว

๕. โคน กระบือ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของชวนา เป็นโรคติดต่อกันมาก จึงเป็น การตัดกำลังของชวนาอีกส่วนหนึ่ง

รัฐบาลได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้เพื่อช่วยเหลือชวนา โดยการลดอัตรา ค่านาและภาษีอากรลงให้พอสมควรกับกำลังที่ชวนาจะเสียได้ในเวลานั้น เพื่อช่วย

^{๒๘} กจช., เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๖ ก. เรื่อง "เมม- เมอร์แรนดัมที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น"

ให้ชาวนามีกำลังใจในการทำงานมากขึ้น และเก็บเงินค่านาภาษีอากรในเวลาที่เขา
เก็บเกี่ยวข้าวในนาขายได้แล้ว นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ออกประกาศใช้มาตรการบังคับ
ตวงให้เป็นอัตราแน่นอน เพื่อป้องกันไม่ให้พวกพ่อค้าคนกลางฉ้อโกงชาวนา และ
ผ่อนผันหรือยกเว้นเกณฑ์ทหารชายฉกรรจ์ ซึ่งมีอายุระหว่าง ๒๕-๓๐ ปี ที่เป็นหัวหน้า
ครอบครัว ได้บิกันลำนํ้าและคูนาในท้องที่ต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้นํ้าป่าไหลบ่ามา
ท่วมทำลายต้นข้าวกล้าซึ่งอยู่ในที่ลุ่ม การช่วยเหลือชาวนาดังกล่าวนี้ กระทรวง
เกษตรราธิการได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น
กระทรวงนครบาลโดยข้าหลวงเทศาภิบาล นายอำเภอ กำนัน ช่วยดูแลในมณฑล
ต่าง ๆ เป็นต้น ๒๔

ในการที่จะบำรุงการเพาะปลูกให้ได้ผลดียิ่งขึ้นนั้น จำต้องอาศัยการทศนํ้า
ในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยให้นํ้าฝนซึ่งไหลหลากฉีกปกคั้นนั้นเป็นไปตามธรรมดา และ
เป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะช่วยให้การเพาะปลูกได้ผลดีสม่ำเสมอ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำโครงการทศนํ้าขึ้นหูล-
เกล้าฯ ถวาย และได้หยิบยกปัญหาการทศนํ้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ
ขึ้นมาพิจารณาอีก รัฐบาลไทยได้ติดต่อขอยืม เซอร์ โทมัส วอร์ด (Sir-
Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญการทศนํ้าชาวอังกฤษจากประเทศอินเดียมาเป็น
ผู้ร่างโครงการ

๒๕ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๖ เรื่อง "จัดการ
บำรุงนากับเรื่องราษฎรชาวนาในคลองรังสิตร้องทุกข์ขอให้ยกเลิกเงินที่ค้าง และขอ
ให้เปลี่ยนอัตราค่านา และข่อมคลองซอยใหญ่ทุ่งหลวง กับเรื่องริบอำนาจและทรัพย์สิน-
สมบัติของบริษัทชุกคลองแลคูสยาม".

ตารางแสดงโครงการชลประทานของเซอร์ โชมัส วอร์ค

ชื่อโครงการ	จำนวนเงิน
๑. ขุดและซ่อมคลองในเขตแม่น้ำสุพรรณ	๗,๕๐๐,๐๐๐
๒. " " " " แม่น้ำเพชรบุรีฝั่งตะวันออก	๑,๕๐๐,๐๐๐
๓. " " " " แม่น้ำป่าสักตอนใต้	๑๑,๕๐๐,๐๐๐
๔. ทำการชลประทานแถบเทือกเขาในมณฑลพวอ์พ	๑,๐๐๐,๐๐๐
๕. ขุดคลอง, ซ่อมคลองสำหรับการเดินเรือ การระบายน้ำในบริเวณที่ลุ่มตั้งแต่อยุธยาจดฝั่งทะเล	๑,๕๕๐,๐๐๐
รวม	๒๒,๗๕๐,๐๐๐

ที่มา: Royal Irrigation Department Ministry of Land and Agriculture, Report on a Scheme for the Irrigation (Bangkok, : Daily Mail Press, 1951) p.13.

โครงการชลประทานของเซอร์ โชมัส วอร์คนี้ อินแกรมได้ให้ข้อวินิจฉัยไว้ว่า แผนการดังกล่าวผลที่สุดก็คือ การควบคุมการทน้ำในบริเวณที่ราบภาคกลางทั้งหมด แต่จะเห็นว่าโครงการเหล่านี้ มีใช้โครงการที่ใหญ่โต เนื่องจาก วอร์ค เห็นว่า ขนาดของจำนวนพลเมืองที่ไม่ได้สัดส่วนกับที่ดินและทรัพยากรการเงิน ซึ่งมีจำกัดนั้น ทำให้การสร้างเขื่อนใหญ่ซึ่งจะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากถึง ๑๐๐-๑๒๐ ล้านบาท ยังเป็นไปได้สำหรับเมืองไทยในขณะนี้ ๓๐ ดังนั้น การที่จะ

วางโครงการเขื่อนใหญ่ เช่นโครงการของ วัน เคอร์ไฮต์ ก็รังแต่จะประสบความล้มเหลว เพราะว่ารัฐบาลยอมไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องทุ่มเทเงินทองจำนวนมากมายขนาดนั้นเพื่อการเกษตรกรรม ซึ่งโดยปกติสภาพดินฟ้าอากาศก็อำนวยอยู่แล้ว และรัฐบาลเห็นว่าไม่เป็นการถูกต้องนักที่จะเก็บค่าน้ำจากชาวนา ด้วยเหตุนี้เอง นายวิลเลียมสันผู้เคยมีบทบาทอย่างสำคัญในการคัดค้านโครงการของ วัน เคอร์ไฮต์ และทั้งตัวเขาเองก็มีความเห็นว่า การขุดและลอกคลองให้มากขึ้นเป็นความจำเป็นมากกว่า เขาจึงไม่ได้คัดค้านโครงการของวอร์คแต่อย่างไร. ^{๓๑}

การทุ่มเทเงินทุนเป็นจำนวนมากเพื่อสร้างทางรถไฟ โดยได้ใช้เงินคงคลังตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗-๖๕ เป็นเงินรวมถึง ๒๖.๑ ล้านบาท ทำให้รัฐบาลไม่สามารถบรรลุดังเป้าหมายตามโครงการชลประทานของวอร์คได้ ที่ทำได้สำเร็จและใช้ประโยชน์ได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ คือการขุดคลอง และกั้นน้ำในบริเวณป่าสักตอนใต้เพียงแห่งเดียว ^{๓๒} สิ้นค่าใช้จ่ายไปประมาณ ๑๕.๕ ล้านบาท แม้จะไม่สำเร็จรูปตามโครงการชลประทานทั้งหมด รัฐบาลก็ได้รับประโยชน์ไม่น้อยเลยในด้านการขยายเขตชลประทานและป้องกันความล้มเหลวในการผลิต อันเกิดจากความแปรปรวนของฤดูกาล โดยเฉพาะในบริเวณคลองรังสิต และยังช่วยเพิ่มผลผลิตสำหรับการส่งออกอีกด้วย ดังปรากฏว่า ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ซึ่งเป็นปีที่ความสำเร็จของโครงการชลประทานได้ช่วยคลี่คลายสถานการณ์อันเนื่องมาจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศในปีนี้ได้ดีขึ้นอย่างน่าพึงพอใจ มีเนื้อที่นาในบริเวณทางตอนเหนือของเขตชลประทานที่ได้รับน้ำเข้านาเพื่อทำการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นจาก ๑๔,๔๘๘ ไร่ เป็น ๑๒๘,๖๑๔ ไร่

๓๑

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

๓๒

"บันทึกเรื่องการท่อน้ำในประเทศสยาม" จดหมายเหตุสภาเผยแผ่
แผ่พาณิชย์, ๑๕ มกราคม ๒๔๖๗, ๑๑๖ .

และเพิ่มขึ้นเป็น ๔๕๐,๐๐๐ ไร่ ในจำนวนเนื้อที่ที่อยู่ในการควบคุมของการชลประทานทั้งหมด ๗๕๔,๐๐๐ ไร่ ภายในระยะเวลาอีก ๒ ปีต่อมา การนี้ได้ช่วยเพิ่มผลผลิตจาก ๕๑.๖ ล้านหาบ และส่งออกได้ ๑๘.๒ ล้านหาบ เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๗ มาเป็น ๘๗.๑ ล้านหาบ และ ๒๗.๘ ล้านหาบ ตามลำดับ เมื่อ พ.ศ.๒๕๖๕ ^{๓๓}

เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งว่าในระบอบนั้นได้มองข้ามการชลประทานซึ่งเป็นกิจกรรมที่จะให้ประโยชน์ต่อการผลิตได้ก่อนและมากกว่าทางรถไฟ หากพิจารณาจากโครงการของวอร์ด ที่เสนอให้ขุดและลอกคลองสำหรับการคมนาคมทางน้ำในบริเวณที่ราบภาคกลาง ก็ชี้ให้เห็นอยู่ชัดเจนแล้วว่ารัฐบาลสามารถปรับโครงการของเขาให้ใช้ประโยชน์ได้ทั้งในด้านการชลประทานและคมนาคมด้วยพร้อมกัน เป็นความจริงที่ว่าทางรถไฟมีส่วนช่วยในด้านการคมนาคมที่ดีและสะดวกรวดเร็วกว่า ดังปรากฏว่าทางรถไฟสายเหนือและสายตะวันออกเฉียงเหนือ ยังผลให้การคมนาคมขนส่งข้าวที่ผลิตขึ้นได้ในบริเวณดังกล่าวไปสู่ตลาดสะดวกและรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม ทางรถไฟก็ไม่สามารถช่วยให้การผลิตขยายตัวได้เสมอไปในบริเวณที่ทางรถไฟผ่านไปถึง ดังปรากฏว่า เมื่อต่อทางรถไฟสายเหนือขึ้นไปจนถึงพิษณุโลกแล้ว เป็นประโยชน์เพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่จะสนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าวมากขึ้น เพราะในบริเวณท้องถิ่นนี้ใช้การคมนาคมทางน้ำขนส่งข้าวอยู่แล้ว และทางรถไฟสายใต้ก็มีได้ก็อยู่ต่อการกสิกรรมข้าวซึ่งผลิตเหลืออยู่บ้าง เพราะใช้การขนส่งทางเรือเช่นกัน ^{๓๔} ฉะนั้นหากรัฐบาลจะชดเชยการสร้างทางรถไฟเสียบ้าง แล้วนำเงินนั้นมาสร้างถนน ซึ่งค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างยังถูกกว่าทางรถไฟ และทำการชลประทานให้เต็มที่แล้ว จะเป็นประโยชน์ต่อรากฐานการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการทุ่มเทเงินสร้างทางรถไฟเพียงอย่างเดียว.

^{๓๓} พรเพ็ญ อันตระกูล, เรื่องเดิม หน้า ๑๑๖.

^{๓๔} Ingram, J.C. Economic Change in Thailand 1850-1970

ถ้าพิจารณาว่าการพัฒนาประเทศไทยตั้งแต่ต้นมานั้น เป็นความพยายามที่จะปรับปรุงประเทศให้เหมือนอย่างตะวันตก ก็มีข้อที่ควรจะวินิจฉัยว่า การพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด เมื่อข่าวเป็นผลผลิตที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาติมากที่สุดเพียงอย่างเดียวนั้น จึงไม่เป็นการผิดความเป็นจริงไปนักหากจะใช้ผลผลิตข้าว ซึ่งเพิ่มขึ้นพร้อมกับจำนวนประชากรโดยเฉลี่ยในช่วงระยะเวลาระหว่าง ๒๔๕๐-๕๕ และ ๒๔๖๑-๖๔ เป็นเครื่องวัดความก้าวหน้าในการพัฒนาประเทศ จากตัวเลขที่ปรากฏดังนี้ : -

พ.ศ	ผลผลิต(ล้านหาบ)	ประชากร(ล้านคน)	ผลิตผลต่อหัว
๒๔๕๐-๕๕	๕๘.๓	๘.๒	๗.๑
๒๔๖๑-๖๔	๖๖.๗	๙.๔	๗.๐

(กองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร, สถิติการเกษตรของประเทศไทย
พระนคร: กระทรวงเกษตร, ๒๕๐๕, ตารางที่ ๑๑)

ระยะเวลาตั้งแต่ ๒๔๖๑-๖๔ ซึ่งผลผลิตต่อหัวลดลง .๑ นั้น ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า แทบจะไม่มี ความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจเลย การที่ผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างเชื่องช้า ทำให้ปริมาณการส่งออกเพิ่มขึ้นอย่างเชื่องช้าตามไปด้วย ดังปรากฏว่าระหว่าง พ.ศ ๒๔๕๓-๖๔ อัตราการเพิ่มของปริมาณการส่งสินค้าข้าว ออกลดลงเฉลี่ยปีละ ๒.๓ % เมื่อเทียบกับอัตราการเพิ่มในระหว่าง พ.ศ ๒๔๓๕-๕๒ ซึ่งเท่ากับเฉลี่ยปีละ ๕ % (Ingram, Thailand's Rice Trade, PP. ๑๒๑-๒๒, Appendix A.) เมื่อสินค้าออกขยายตัวไม่ได้รวดเร็ว และยังคงลดลงเช่นนี้ จึงทำให้การพัฒนาดำเนินไปได้ยาก.

เนื่องจากหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี ๒๔๗๑ เศรษฐกิจของโลกเริ่มตกต่ำและทรุดเรื่อยมา เหตุการณ์นี้ได้กระทบกระเทือนมาถึงประเทศไทยด้วย ผลก็คือ ราคาข้าวตกต่ำลงอย่างมากในระหว่างปี ๒๔๗๔-๒๔๗๕ เป็นเหตุให้ผู้ประกอบอาชีพในการทำนาต้องประสบความยากแค้น เพราะราคาข้าว

ที่ขายได้ไม่อาจจูงฐานะให้อยู่ในสภาพที่เป็นปกติสุขอย่างที่เคยมา

ต่อไปนี้จะขอกล่าวถึงเรื่องความเป็นอยู่และฐานะของชาวนาตามหัวเมือง เนื่องจากราคาข้าวตกต่ำ ^{๓๕} โดยจะขอยกมากล่าว ๓ จังหวัดคือ ลพบุรี พิษณุโลก และอ่างทอง

ลพบุรี :

การทำนาของราษฎรในจังหวัดลพบุรีไม่ได้ผลดีมา ๒ ปีติด ๆ กันคือ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ น้ำขึ้นแรงและสูงเกินไป ทำให้ต้นข้าวในนาล้มน้ำเสียหายบางตำบล และในพ.ศ. ๒๔๗๔ มีฝนน้อย ทั้งน้ำลดลงเร็วเกินไป ทำให้ต้นข้าวมันไปหลายตำบลทั่วจังหวัด คงได้รวงแต่เป็นเข้าดิบเสียมาก ถ้าจะประมาณเมล็ดผลที่ได้ทั้งจังหวัด แล้วราวครึ่งหนึ่งของปีที่ได้ผลบริบูรณ์ข้าวที่ได้นี้ สำหรับบางตำบลและบางคนก็ได้มาก ซึ่งพอจะขายได้บ้าง แต่ประจวบกับราคาตกต่ำ จึงไม่ได้เงินเท่าใด เหตุนี้ความคับแค้นของราษฎรในจังหวัดลพบุรี เข้าใจว่าจะมีมากกว่าในบางจังหวัด

ก่อนที่จะกล่าวถึงฐานะของชาวนาในเวลานี้ ขอพิจารณาถึง **Expenditures for Living** ของบิธรรมศากับปีนี้มาเทียบเคียงกันดู เพื่อให้เห็นว่ารายจ่ายในสมัยก่อนกับสมัยนี้ สูงต่ำกว่ากันอย่างไร.

รายจ่ายประเภทนี้ ตามรายงานซิมเมอแมน แบ่งออกเป็น ๔ หมวด และมีเปอร์เซ็นต์เทียบดังนี้:-

เทียบรายจ่ายทั้งหมดกับ Expenditures for Living ในพ.ศ.๒๔๗๓
(เป็นเปอร์เซ็นต์)

ค่าอาหาร	เสื้อผ้า	รายจ่ายประจำวัน	รายจ่ายเบ็ดเตล็ด	รวม
๑๗	๖	๗	๒๒	๕๒

^{๓๕} กช, เอกสารราชการที่ ๗ หมายเลข พ. ๑๓/๕ เรื่อง "ความเป็นอยู่และฐานะของชาวนาหัวเมืองเนื่องจากราคาข้าวตกต่ำ" ๑๒ มี.ค. ๒๔๗๔- ๔ พ.ค.- ๒๔๗๕.

รายจ่ายสำหรับค่าอาหารนี้ ได้แก่ ข้าว และกับข้าว ของรับประทาน
ในเวลานี้ ราคาข้าวลดลงมากตั้งค่อนตัว ก็จริง แต่กับข้าว ของรับประทาน เช่น
ปลา เนื้อต่าง ๆ น้ำตาล ฯลฯ ลดลงไม่เท่าใด และถ้าจะเทียบเฉพาะค่า-
อาหารแล้ว รายจ่ายเป็นค่าข้าวสำหรับราษฎรในมณฑลภาคกลางนี้มีเปอร์เซ็นต์ค่า-
กว่าภาคอื่น ๆ (ตามรายงานของซิมเมอแมน กล่าวว่า ถ้าเทียบรายจ่ายในเรื่อง
ค่าอาหารทั้งหมดสำหรับมณฑลภาคกลาง ข้าวจะเป็นเพียง ๓๐ % ของรายจ่าย ค่า-
อาหาร มณฑลภาคเหนือ ๕๐ % มณฑลภาคใต้ ๔๕ % และมณฑลภาคตะวันออก-
เฉียงเหนือ ๓๑ %) ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า แม้ราคาข้าวจะลดลงมากก็จริง แต่ราย-
จ่ายในเรื่องค่าอาหารของราษฎรในมณฑลภาคนี้ มิได้ถูกลดลงมากเท่ากับราคาข้าว
เข้าใจว่าจะถูกลดราวสักครึ่งหนึ่ง หรือต่ำกว่าอีกเล็กน้อยเท่านั้น.

รายจ่ายค่าเสื้อผ้า ราษฎรในจังหวัดนี้ไม่ค่อยได้ทอดผ้าใช้เอง โดยมาก
ต้องซื้อหาจากตลาด ราคาเสื้อผ้าที่มาจากเมืองนอกในเวลานี้ ลดลงบ้าง แต่ไม่มาก
เท่าใด.

รายจ่ายประจำบ้าน รายจ่ายเหล่านี้ ได้แก่ เชื้อไฟ ภาชนะหุงต้ม การ
ซ่อมแซมบ้านเรือน ฯลฯ รายจ่ายเหล่านี้ไม่ถูกลดลงเท่าใด.

รายจ่ายเบ็ดเตล็ด รายจ่ายเหล่านี้ได้แก่รายจ่ายในเรื่องเกี่ยวกับ-
สุขภาพ (เกิด ตาย ยารักษาโรค) หมากพลู บุหรี่ เครื่องดื่ม การทำบุญให้-
ทาน ค่าเดินทางต่าง ๆ ฯลฯ รายจ่ายประเภทนี้ ถ้าเทียบกับรายจ่ายอื่น ๆ แล้ว
รู้สึกว่ามีเปอร์เซ็นต์เทียบสูงกว่าเพื่อน และบางสิ่งเป็นรายจ่ายที่จำเป็น เช่น สำหรับ
สุขภาพ ส่วนการทำบุญให้ทาน หมาก พลู บุหรี่ นั้น พอจะตัดลงได้บ้างเล็กน้อย

ตามที่ไต่ถามมาแล้วนั้น จะเห็นว่า ในสมัยที่ราคาข้าวตกต่ำ รายจ่าย
ต่าง ๆ ของราษฎรถูกลดบ้างจริง แต่ไม่เท่ากับราคาข้าว เพราะรายจ่ายในหมวด-
ต่าง ๆ นอกจากค่าอาหารแล้ว ลดลงไม่เท่าใด และค่าอาหารนี้ ถ้าเทียบกับ -

Expenditures for Living แล้ว (ตามรายงานซิมเมอแมน) ก็เพียง

๑๗ ใน ๕๒ หรือ ๑ ใน ๓ ของ **Expenditures for Living** เท่านั้น

แต่อย่างไรก็ดี ถ้าได้คำนวณดูทั่วไปแล้ว คิดว่า Expenditures for Living ของราษฎรในจังหวัดลพบุรีในเวลานี้ ถูกลดราว ๔๐ % ของปีธรรมดาเห็นจะได้ แต่ตามที่สังเกตเห็น รู้สึกว่า ไม้มีชัยสต์ และลดรายจ่ายต่าง ๆ ที่ไม่สู้จำเป็น เช่น ลดค่ากับข้าว เลื่อน้ำ หมากพลู บุหรี่ การทำบุญให้ทาน ฯลฯ ลงเสียเพื่อเป็นการเยียวยาให้รายจ่ายนี้ชดเชยกับรายได้ แต่อย่างนั้นก็ยังรู้สึกว่าไม่ใคร่พอกัน และที่จะให้ถึงคุณภาพได้ ก็จำเป็นจะต้องลดฐานะการกินอยู่และตัดรายจ่ายต่าง ๆ ลงไปอีก ซึ่งเกรงว่าจะทำได้ยากและจะต้องลดความสุขส่วนตัวและครอบครัวไปเป็นอันมาก.

ใส่หุ้ยในการทํานา : ราษฎรที่มีนาต่ำกว่า ๑๖ ไร่ มักจะทำเอง แต่คนที่มือนาสูงกว่า ๑๖ ไร่ จะต้องจ้างผู้อื่นช่วยบ้าง และถ้ายังมีนามากขึ้นก็จำเป็นต้องมีลูกจ้างประจำหรือลูกจ้างชั่วคราวเพื่อช่วยในการไถนา และเก็บเกี่ยว ส่วนรายจ่ายอื่น ๆ มีค่าพันธุ์ข้าว ค่าเช่านา และค่าภาษีอากร เวลานี้ความที่สังเกตรู้สึกว่ค่าจ้างสำหรับลูกจ้างประจำที่เคยจ้างปีละ ๖๐ ถึง ๑๐๐ บาท (กินอยู่กับนายจ้าง) ลดลงราว ๔๐-๕๐ บาท ค่าจ้างเกี่ยวข้าวลดลงครึ่งตัว (ที่เคยเสียไร่ละ ๒ บาท ถึง ๑๐ สลึงลดลงเหลือไร่ละ ๑ บาท ถึง ๕ สลึง) ค่าเช่านาที่เคยเสียไร่ละ ๖-๘ บาท ก็ถูกลดราวครึ่งตัวและบางรายใช้วิธีแบ่งครึ่ง ส่วนค่าภาษีนั้นเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ ที่โปรดเกล้าฯ ให้ลดลง ๒๐ % ตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นไป แต่การที่จะคำนวณว่าค่าใส่หุ้ยในการทํานาถูกลดเท่าใดนั้นเป็นการยากที่จะคำนวณได้ เพราะราษฎรใช้แรงของตนและบุตรภรรยาช่วยในการทํานาเป็นส่วนใหญ่

รายได้ต่าง ๆ ของราษฎร : รายได้ส่วนใหญ่ของราษฎรได้มาจากการทํานา ยิ่งในจังหวัดลพบุรีด้วยแล้ว ได้จากการขายข้าวเป็นพื้น ในปีก่อน ๆ เมื่อราคาข้าวยังดี ๆ อยู่ เคยขายกันที่จังหวัดลพบุรี (เกวียนหลวง ๒๐๐๐ ลิตร) เกวียนละ ๖๐-๗๕ บาท แต่ในเวลานี้ ราคาเกวียนละ ๒๐-๒๖ บาท ตามราคาานี้จะเห็นว่าราคาข้าวได้ลดลงมาก คงเหลือ ๑ ใน ๓ ของราคาเมื่อก่อนยังไม่ตกต่ำ.

อนึ่งก่อน ๆ มารราษฎรเคยรู้สึกว่ ถ้ามีข้าวไว้แล้วก็เหมือนมีเงินเพราะมีพ่อค้ามาขอซื้ออยู่เสมอ จะขายเมื่อไรก็ได้ แม้จะเอาเงินล่วงหน้ามาใช้ก่อนก็ได้ แต่

มาในเวลานี้รู้สึกว่าคุณซื้อข้าวมีน้อยลง และมักเลือกซื้อแต่ข้าวที่ดี ๆ ทั้งเกียงให้ราคา ถูกอีกด้วยเพราะเกรงไปว่ากว่าจะขายได้ ราคาในกรุงเทพฯ อาจจะต่ำลงไปอีก จึงซื้อ ราคาต่ำเพื่อเป็นการป้องกันไว้ เหตุนี้ข้าวของราษฎรจึงขายไม่ค่อยจะออก เพราะเกียง ราคาเกิน ในเวลานี้ยังมีข้าวของราษฎรชวา และพ่อค้าก็กักอยู่อีกเพื่อรอนหนาน้ำ - เพราะในระหว่างฤดูน้ำ เคยมีเรือจากกรุงเทพฯ มารับซื้อ และให้ราคาดีกว่าหนาน้ำ - แล้งเพราะการขนทางเรือย่อมถูกกว่าทางอื่น.

รายได้อื่น ๆ นอกจากการทำนาแล้ว ก็มีการรับจ้าง การลากเข็น ระเบิด การหาปลา การปลูกผักล้มลุก การทำสวน การเผาถ่าน ฯลฯ ในสมัยก่อน รายได้ ประเภทนี้เคยได้เงินมากอยู่ แต่ในปีนี้ราคาข้าวตกต่ำ การรับจ้างต่าง ๆ เหล่านี้ ก็พลอยถูกตามลงไปด้วย ข้าการลากเข็นระเบิดก็ไม่ใคร่จ้าง เพราะราษฎรบางคนได้ ข้าวน้อยและราคาก็ถูก ไม่คุ้มกับค่าจ้างที่จ้างเขาลากเข็น จึงพากันทำเอง การทำ สวน การปลูกผัก การเผาถ่าน ก็ได้ราคาต่ำลงครึ่งตัว จนแทบไม่คุ้มค่าแรงที่ลงไป.

เมื่อได้คำนวณรายได้ของสองประเภท (รายได้จากการทำนาและรายได้ อื่น ๆ) เข้าด้วยกันแล้ว รู้สึกว่า รายได้ของราษฎรตกต่ำลงไปมาก ถ้าจะประ- มาณเสา ๆ ก็คิดว่า ลดลงสัก ๒๐ % ของปีธรรมดา

ผลที่เกิดขึ้นเนื่องจากรายได้ ไม่พอกับรายจ่าย :

๑. ราษฎรต้องออกออมการกินอยู่อย่างยั้ง และตัดรายจ่ายต่าง ๆ ที่ไม่สื่ จำเป็นนักออกเสีย.

๒. ราษฎรต้องกู้หนี้ยืมสินจากคหบดีที่ให้กู้ยืมเงิน เพื่อเอามาใช้สรอย และเสียด่านภาษีอากร แต่ในเวลานี้เงินที่ให้กู้ไม่ค่อยจะมี เพราะเจ้าหนี้เองก็ไม่มี เงิน ค่าที่ปีนไม่ไค้คอกเบี้ยจึงไม่มีเงิน เหตุนี้คอกเบี้ยจึงเป็นอัตราแพงมาก บาง ราย ๓๐-๓๕ % ก็มี แม้เจ้าหนี้จะเอาอย่างไร ลูกหนี้ก็ต้องยอมปฏิบัติทั้งสิ้น แต่ อย่างนั้นก็ยังหากู้ยืมไม่ใคร่ได้.

๓. ราษฎรบางคนขายทองรูปพรรณให้แก่เงินที่มาซื้อ ตามที่พบปะและ สอบถามดูไค้ความว่า บางค้ำบราษฎรขายไปมากคงเหลือไว้แต่เพียงแตงตัว เล็ก ๆ

น้อย ๆ เท่านั้น (คนที่ไม่ได้ขายเลยก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน) ราคาที่ขายกันมีตั้งแต่ ๑๕-๒๐ บาท สุกแต่่าจะเป็นทองสุกเพียงไร เงินพวกนี้ขายต่อไปยังกรุงเทพฯอีกชั้นหนึ่ง.

๔. การเก็บภาษีอากร จะเป็นค่านา หรือค่ารัฐูปการก็ดี ตามที่ได้ สอบถามเจ้าหน้าที่สรรพากร ปรากฏว่าต้องเร่งรัดกันมากจึงจะได้เงินมา แม้อย่างนั้นบางรายก็ยังไม่ได้ ที่ถึงขายทอดตลาดก็มีบ้าง (แต่น้อยราย) และเงินที่เก็บได้ก็ตกต่ำกว่าปีก่อน ๆ.

๕. ราษฎรที่ยังไม่มีหนี้สิน ก็ไม่สู้กระไรนัก พอออกอมและเอาตัวรอดได้ แต่ผู้ที่มีหนี้สินอยู่แล้วนั้น ก็ยิ่งหนักลง เพราะเงินที่หาได้ไม่พอส่งดอกเบี้ยซึ่งมีอัตราสูงมาก ลูกหนี้บางรายจึงต้องให้ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์แก่เจ้าของเงินไว้ แต่ยังไม่ได้ทำสัญญาที่หอทะเบียน ส่วนที่ทำสัญญาโอนกันที่หอทะเบียนก็มีอยู่เนือง ๆ จำนวนที่ดินที่ต้องโอนให้เจ้าเงินนี้ คงจะมีชุกชุมยิ่งขึ้นภายใน ๒-๓ ปีข้างหน้า และคนที่ไม่มีการมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองเลย จะทวีจำนวนมากขึ้น

๖. ที่ดินที่ถูกยึดเพื่อขายทอดตลาดนั้น ในเวลานี้ไม่ได้ราคาที่ดินราคา ๑,๐๐๐ บาท จะขายได้สัก ๒๐๐-๓๐๐ บาทเท่านั้น เพราะเงินในบ้านนอกเวลานี้อัคคัต ราคาที่ดินในขณะนี้ จึงประมาณไม่ได้ว่าราคาเท่าใด เพราะราษฎรไม่มีเงินจะซื้อ และทั้งไม่กล้าจะซื้อด้วย แต่ถ้การเงินดีขึ้น ที่ดินก็คงจะมีราคาดีขึ้นด้วย.

๗. การค้าขายในตลาดเวลานี้ ทรุดโทรมลงเพราะไม่ค่อยมีคนซื้อ บางร้านถึงกับต้องเลิกล้มไปก็มี.

๘. การทำบุญทำทานตามวัดวาอารามก็เบาบางลงไป เพราะราษฎรไม่มีเงิน ในขณะนี้ไปที่ไหน ก็ได้ยินแต่เรื่องความผิดเคือง.

พิษณุโลก:

รายได้ของราษฎรในจังหวัดพิษณุโลกนี้ ส่วนใหญ่คือ ข้าว นอกจากนี้ก็มีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น การทำสวนอ้อย น้ำตาล และการรับจ้างเป็นต้น การทำสวนต่าง ๆ นั้น มักทำกันแต่เพียงพอบริโภคหรือแลกเปลี่ยนกันบ้าง หาได้ทำเป็นสินค้าใหญ่

โตไม่ ส่วนการรับจ้างนั้น เนื่องจากในเวลานี้ราคาข้าวตกต่ำ การรับจ้างลากเข็น ก็พลอยตกตามลงไปด้วย เพราะเหตุที่ไม่ค่อยมีการจ้างกัน สิ่งใดที่พอทำได้ก็มักทำกันเสียเองเป็นส่วนมาก.

ราษฎรคนหนึ่งมีกำลังที่จะทำนาได้อย่างสูงราว ๑๕ ไร่ นาค่าและ ๒๐ ไร่ นาน่าวน ผู้ที่มีนามากกว่านี้ก็ต้องใช้แรงลูกจ้าง เว้นแต่ครอบครัวที่มีผู้คนมากก็ใช้แรงกันเอง ในปีนี้การว่าจ้างก็ยังมีอยู่ แต่ค่าจ้างลดลงเท่าตัว (ปีปกติ ค่าจ้างรวมทั้งการไถ หว่าน หรือค่า นวด เก็บเกี่ยว จนกระทั่งตากเข้ายุ้งเสร็จ ราวคนละ ๕๐ บาท ปีนี้ลดลงเหลือ ๔๐ บาท กินอยู่กับผู้จ้าง).

ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า รายได้ส่วนใหญ่ของราษฎรคือ ผลข้าวที่ทำได้ ฉะนั้น ถ้าปีใดข้าวมีราคาดี รายได้ของราษฎรก็สูง แต่ถึราคาข้าวตกต่ำ รายได้ก็ตกต่ำลงไปด้วย (ตามปกติในจังหวัดราคาข้าวคิดอย่างเกวียนหลวง ราวเกวียนละ ๔๐ บาท สำหรับปีนี้ราว ๑๔ บาท) สำหรับปีนี้หากจะพิจารณาเหตุการณ์อื่น ๆ โดยรอบประกอบกับราคาข้าวในปัจจุบัน เป็นหลักแห่งการคำนวณแล้ว ก็พอจะประมาณได้ว่า รายได้ของราษฎรตกต่ำกว่าปกติราว ๆ ๕๐ %

ผลจากการที่รายได้ไม่พอกับรายจ่าย ทำให้ราษฎรรู้สึกเดือดร้อน ในบางครั้งเรือ้น แม้กะปิจะรับประทานก็ต้องอด เพราะไม่มีเงินจะซื้อ เป็นเหตุให้การกินอยู่เดือดร้อนลง ผู้ที่มีทองรูปพรรณอยู่บ้างก็นำไปจำนำไว้มากมาย ราษฎรเป็นหนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อนเล็กน้อย ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้มีเงิน ไม่ค่อยเต็มใจให้กู้ยืมเช่นก่อน ๆ เพราะเกรงเงินจะสูญ สาเหตุมาจากเงินที่ให้กู้ยืมไปแล้ว ก็ยังเก็บดอกเบี้ยไม่ค่อยได้ หนึ่งเมื่อก่อน ๆ มา ถ้าต้องการเงินเพียง ๑๐-๒๐ บาท ก็พอจะหยิบยืมตามญาติพี่น้องในละแวกเดียวกันได้ แต่ในเวลานี้ต่างก็ไม่มีด้วยกัน จึงเป็นอันหวังพึ่งใครไม่ได้ หนี้สินของราษฎรที่มีอยู่ในขณะนี้ โดยมากเป็นหนี้มาแต่ก่อน ๆ หาใช้เพ็งเกิดขึ้นในสมัยเศรษฐกิจตกต่ำคราวนี้ทั้งหมดไม่.

สรุปความว่า เนื่องจากการตกต่ำแห่งโลกกิจคราวนี้ ราษฎรได้รับความคับแค้นทั่วกัน ร้านค้าขายก็ขายไม่ได้ ถึงกับต้องเลิกลมกันไปแล้วก็มี

บางร้านเคยขายได้วันละ ๑๐๐ บาท เกือบนี้จะได้สัก ๒๐ บาทก็หึงยาก ยิ่งถ้าเป็นร้านตามชนบทด้วยแล้ว บางที่ขายอะไรไม่ได้เลยตั้งหลายวันติดกันก็มี สำหรับชาวนาในบางแห่งจะหาเงินติดบ้านแม่สักเล็กน้อยก็ไม่มี การกินอยู่อาศัยแต่ข้าวกับปลาร้าเป็นพื้นราษฎรต่างพากันปรับทุกข์ถึงความคับแค้นทั่วทุกแห่ง.

อ้างทอง :

พลเมืองหาเลี้ยงชีพในทางทำนาเป็นพื้น เพราะที่ดินอุดมสมบูรณ์เป็นอุ้งข้าวคูน้ำแห่งหนึ่งของมณฑลภาคกลาง แม้จะเคยประสบความเสียหายอันเนื่องมาจากอุทกภัยหรือทุพภิกขภัยบ้าง ก็ไม่ถึงกับอดอยาก คงมีข้าวพอกกินพอปลูกอยู่เสมอ นอกจากบางตำบลที่อยู่ค่อนข้างไปมากเท่านั้นที่ปรากฏว่าเคยอดอยากกันบ้าง แต่นับว่ามีเป็นส่วนน้อยทีเดียว

ส่วนการเพาะปลูกอย่างอื่น เช่น อ้อย ทาล ถั่ว งา ข้าวโพด พัก และต่าง ๆ ทำกันเมื่อว่างการทำนามากบ้างน้อยบ้างแทบทุกครัวเรือน นอกจากผู้ที่ไม่มื้ที่ดินเหมาะแก่การเพาะปลูกเท่านั้นจึงมิได้ทำ

รายได้ของพลเมืองในจังหวัดอ้างทอง จึงเกิดจากการทำนาเป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นก็เป็นที่เกิดจากการเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ และรายได้จากการฝีมือ เช่น การทอผ้า จักสาน ฯลฯ และการรับจ้างบ้างเล็กน้อย

การทำมาหากินของพลเมืองในจังหวัดนี้ ตามเวลาปกติ สมัยเมื่อข้าวมีราคา และยังไม่เกิดความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจซึ่งกระทบถึงชาวนานั้น ชาวนาในจังหวัดอ้างทองมีรายได้พอเลี้ยงตัว และมีทางที่จะขยายฐานะให้กว้างขวางต่อไปอีกได้เสมอ แม้บางคนจะเคยมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก ๆ เนื่องจากการซื้อไถนาเพื่อขยายฐานะของตนและต้องเสียดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราในพระราชกำหนดกฎหมาย ก็อาจใช้หนี้สินได้ไม่ถึงแก่ล้มจมภายในเวลาไม่นานนัก แต่ตกมาสมัยนี้ผู้ที่มีหนี้สินติดตัวอยู่มาก ๆ น่าจะเอาตัวรอดไม่ได้เลย นอกจากราคาข้าวจะขึ้นโดยฉับพลัน และการทำนาได้ผลบริบูรณ์หลาย ๆ ปีติด ๆ กัน

ที่จริงเศรษฐกิจคราวนี้ ได้เริ่มคุกคามกระทบกระเทือนถึงชาวนาในจังหวัด-

อ้างทองโดยเกินชักขึ้นเรื่อย ๆ มา ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ก็คงจะเห็นได้
คือ เมื่อต้นปี ๒๔๗๓ ก่อนเดือนตุลาคม แม้เป็นเทศกาลที่ข้าวยังไม่สู้จะมีราคาดี
ชวานาในจังหวัดอ่างทองเคยขายข้าวได้ถึงเกวียนละ ๕๐ บาท ครั้นต่อมาถึงเดือน
ตุลาคม ซึ่งเป็นเวลาที่ขายเคยราคาดี ราคากลับตกไป คงขายกันได้อย่างสูงเพียง
เกวียนละ ๕๐ บาท ตั้งแต่บัดนั้นมาราคาก็ทรุดลงเรื่อย ๆ .

เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ ปรากฏว่าราคาข้าวพื้นเมืองซื้อขายกัน
เพียงเกวียนละราว ๒๕ บาท ราคาตกกว่าเมื่อเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ราว
๔๔ % เมื่อราคาข้าวซึ่งเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของชวานาในจังหวัดอ่างทอง
ตกต่ำลงเรื่อย ๆ เช่นนี้ ก็ย่อมกระทบกระเทือนถึงฐานะและความเป็นอยู่ของชวานา

ย่อมเป็นของธรรมดาอยู่ เมื่อสินค้าใดราคาตกต่ำลง มูลค่าแห่งวัตถุที่
กำหนดสินค้านั้นก็ย่อมตกต่ำตามไปด้วย ตัวอย่างเช่นที่นาในจังหวัดอ่างทอง เมื่อ
ข้าวมีราคาเกวียนละ ๕๐ บาท ที่นาคี ๆ ไร่หนึ่งซื้อขายกันอย่างไม่ถูกไม่แพงเกินไป
ราว ๒๐๐ บาท เมื่อข้าวราคาตกลงมาเกวียนละ ๒๕ บาท ราคานาก็ควรจะเป็น
ไร่ละราว ๒๒.๕๐ บาท แต่เนื่องจากเศรษฐกิจฝืดเคือง ผู้คนจึงใช้ไม่ได้ เพราะ
ไม่มีใครจะมีใครมีเงินซื้อ หรือถ้ามีก็ไม่อยากจะซื้อด้วยเกรงว่ารายได้จะไม่คุ้มกับทุน
ที่ลงไป ถ้าเทียบความราคานาที่ขายทอดตลาดในศาลแล้วยิ่งไกลกันลิบ และปรา-
กฏว่าศาลต้องประกาศขายหลายครั้งหลายครา ก็ยังไม่มีผู้ให้ราคาพอควร ลงท้าย
ต้องขายไปไร่ละ ๑๐ บาท โดยมากโจทย์เป็นผู้ซื้อเอง เพราะไม่มีใครมาแข่ง
ขึ้นราคาให้ดีกว่านี้ แต่ในปีปกติแล้ว ศาลเคยขายทอดตลาดได้ไร่ละไม่ต่ำกว่า ๕๐
บาทเสมอ.

ตั้งแต่ต้น พ.ศ. ๒๔๗๔ มาแล้ว ชวานาต้องเที่ยววิ่งหาบุญยืมเงินกันมาก
ผิดกับปีปกติ เพราะรายได้ไม่มีใครจะพอกับรายจ่าย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นค่าดอกเบี้ย
เงินที่กู้มาเพื่อซื้อไร่นาและเครื่องอุปโภค ตั้งแต่สมัยที่ข้าวยังมีราคา ทั้งฝ่ายเจ้าหนี้
ก็เร่งรัด บางรายถึงแก่เร่งให้ส่งต้นและดอกเบี้ย ถ้าส่งไม่ไค้ก็เร่งให้โอนกรรมสิทธิ์
ที่นาให้ ลูกหนี้ก็ยังเสียดายไร่นาอันเป็นที่ทำกินของตัว จึงต้องวิ่งหาเงินเพื่อมาไถ่ถอน

แต่การวิ่งหาเงินกู้เช่นนี้ไม่มีใครจะได้ เนื่องจากผู้มีเงินให้กู้ ไม่มีเงินจะจ่ายเพราะที่จ่ายไปแล้ว ยังเรียกคืนไม่ได้ ถึงหากบางแห่งพอจะมีให้กู้บ้างแต่เขาเหล่านั้นก็มักย่อท้อว่าจะเรียกคืนยาก.

ส่วนสำหรับเงินกู้เพื่อเสียค่านา ลงทุนทำนา ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นเงินเพียงซ้งเพียงร้อย ยังพอหาได้กันได้ง่าย แต่ที่จะกู้มือเปล่าหรือใช้ โฉนดที่ดินเป็นประกันนั้น เจ้าหนี้ไม่มีใครยอม โดยมากเจ้าหนี้เรียกทองคำเป็นประกัน โดยคิดให้หนักบาทละราว ๑๐ บาท คอกเบี้ยอย่างไม่กรุณาบาทละ ๕ สตางค์ต่อเดือนก็มี แต่โดยมากก็คิดเพียง ๑๐๐ ละ ๒๕ ถึง ๓๐ ต่อปี สรุปความว่าสำหรับปัจจุบัน การทำสัญญากู้ยืมของชาวนาลดน้อยลงกว่าปีปกติ และเงินที่กู้ได้ก็เป็นจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สมัยเมื่อชาวยังมีราคา เจ้าหนี้พอใจเร่งให้ลูกหนี้โอนกรรมสิทธิ์ที่นาให้แก่ตนมาก เพราะเจ้าหนี้โดยมากเป็นชาวบ้านและชาวนาที่อยู่ในท้องที่อำเภอหรือจังหวัดเดียวกัน แต่มาในสมัยนี้กลับตรงกันข้าม ถ้าเจ้าหนี้เห็นพอส่งคอกเบี้ยได้บ้าง ก็อะเว่นการเร่งเรียกไป ฝ่ายลูกหนี้กลับยินดีจะโอนที่นาให้เจ้าหนี้ให้เสร็จไป เพราะเห็นว่าตนไม่มีโอกาสจะไถคืนได้เสียแล้ว ที่เจ้าหนี้ยังติดใจเร่งเรียกให้โอน โดยมากก็แต่รายที่หนี้สินยังไม่ท่วมราคานา ฉะนั้นการโอนที่นาหลุดเป็นสิทธิ์แก่เจ้าหนี้ในขณะนี้ จึงไม่มีใครจะมากมายเท่าใดนัก แต่ที่ต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่นากันมากต่อมากนั้น ก็ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ย้อนขึ้นไป แต่อย่างไรก็ดี เข้าใจว่า ถ้าการเงินยังไม่ฟื้นตัวแล้ว เจ้าหนี้คงไม่มีทางใดคิดว่า บังคับให้ลูกหนี้โอนหลุดเป็นสิทธิ์เสียให้สิ้นธุระไป ถ้าเป็นเช่นนั้น ชาวนาก็ต้องเสียกรรมสิทธิ์ที่นาซึ่งเป็นที่ทำกิน รวมทั้งที่หลุดไปแล้วประมาณราว ๓๐-๔๐ % ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด เพราะเท่าที่เป็นอยู่เวลานี้ ผู้ที่มีหนี้สินต้องวางที่ไร่นาไว้เป็นประกัน หนี้ที่ไม่น่าจะฟื้นตัวได้ ตามฐานะแห่งความเป็นอยู่ในเวลานี้ ตกอยู่ในราว ๔๐-๕๐ % ของจำนวนครอบครัวทั้งหมด.

ชาวนาแทบทุกครัวเรือนขายของรูปพรรณกับประปรายมาตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๔๗๓ และขายกันหนักขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ตลอดทั้งปี ในปีปกติไม่มีใครจะมีใครอยาก

ชาย มีแต่ทำได้ก็หาซื้อเก็บไว้ปีละเล็กละน้อยแทบทุกครัวเรือน แต่มาคราวนี้ต้องนำออกขาย เพราะต้องการเงินใช้ค่าดอกเบี้ยเงินกู้ เสียค่านา และใช้ในทางจำเป็นอื่น ๆ ราคาของรูปพรรณที่ขายกันในจังหวัดนี้ หนักบาทละตั้งแต่ ๑๘ ถึง ๒๐ บาท สุดแล้วแต่เนื้อทองดีหรือเลว และโดยมากขายแก่พ่อค้าจีนที่คอยรับซื้ออยู่ที่ตลาด หรือเที่ยวกว้านซื้อตามบ้าน แล้วนำมาขายในกรุงเทพฯ เพื่อหลอมเป็นทองแท่งแล้วส่งออกไปขายที่ฮ่องกงอีกต่อหนึ่ง.

การที่ชาวนาขายทองและมีเงินขึ้นไปเที่ยวกว้านซื้อเป็นการเอิกเกริกเช่นนี้ ทางฝ่ายปกครองได้เคยสอบสวน ปรากฏว่า ชาวนาในจังหวัดอ่างทองได้ขายทองไปทุก ๆ อำเภอ ประมาณเป็นน้ำหนักทองราว ๔๓,๐๐๐ บาทเศษ.

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ปรากฏว่าห้างร้านในตลาดประจำจังหวัดอ่างทองเล็กไป ๕ ร้าน เป็นร้านชำขายเครื่องบริโภคกับร้านขายสุราต่างประเทศ และในตลาดอำเภอป่าโมกซ์เล็กไป ๑ ร้าน เป็นร้านขายผ้า ที่ต้องเลิกเพราะขายไม่ดี รายได้ไม่คุ้มรายจ่าย ส่วนห้างร้านตามอำเภออื่น ๆ และที่ยังมีได้เล็กน้อย การค้าก็ซบเซาลงไปมาก ไม่เหมือนปีปกติ ทำให้เจ้าของตลาดที่สร้างห้างและร้านแผงให้เช่าเก็บค่าเช่าผิดไปมาก เพราะผู้เช่าห้อง และร้านขายของขายไม่ดี ไม่มีค่าเช่าจะส่งให้ทุกเดือนอย่างปีปกติ

การทำบุญทำทานของชาวนาตามวัดต่าง ๆ แม้ยังกระทำอยู่เป็นปกติก็จริง แต่เครื่องสมณบริโภคนที่ผู้ศรัทธาบริจาคคนั้น เบาลงลงไปผิดกว่าปีปกติ การทอดกฐิน ผ้าป่า การโกนจุก แต่งงาน ตลอดจนงานศพ ซึ่งเคยกระทำกันเป็นการเอิกเกริก มาบัดนี้ก็เสื่อมซาลงไปไม่มีใครมีใครทำ แม้แต่การเรียรเพื่อปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุตามวัดวาอาราม ผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ก็ลดน้อยลง ผิดกว่าที่เคยเป็นมาแต่ปีก่อน ๆ ทำให้การปฏิสังขรณ์ในบางอารามต้องหยุดงักเพิกถอนไปเสียก็มาก.

นับแต่ปลายปี ๒๔๗๓ ชาวนาประสบกับความเดือดร้อนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ มาตลอด พ.ศ. ๒๔๗๔ แม้ว่าแต่ก่อนชาวนาจะได้รับความเดือดร้อนบ้าง อย่างเช่นเมื่อปี ๒๔๖๑-๒๔๖๒ ซึ่งเกิดอุทกภัยและพายุทกภัย ทำให้ได้ข้าวน้อย แต่ราคา

ข้าวก็น่าสูงมาก แม้ชาวนาจะมีข้าวขายน้อย แต่ก็ได้เงินมาก ทั้งการหากินอย่างอื่น ๆ อย่างเช่น รับจ้างการฝีมือ การทำไร่ผักต่าง ๆ ก็ยังได้ผล ฉะนั้นชาวนาจึงยังพอมีเงินจับจ่ายใช้สอยอยู่บ้าง ไม่คับแค้นเดือดเคืองเหมือนคราวนี้เลย.

คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน (Carle C. Zimmerman)

ซึ่งเข้ามาทำการสำรวจเศรษฐกิจชนบทของไทยระหว่าง ๒๔๗๓-๗๔ ได้กล่าวว่า ถ้าจะพิจารณาเอาฐานะความเป็นอยู่ของชาวนาในภาคกลางซึ่งเป็นภาคเดียวที่มีการเพาะปลูกอยู่ในลักษณะการค้ำมาเป็นมาตรฐานวัดความเป็นอยู่ของชาวนาโดยทั่วไปแล้ว จะเห็นว่าโดยปรกติในปีหนึ่ง ๆ ชาวนามีเงินออมเหลืออยู่น้อยมาก เพราะรายได้ของชาวนา (จากการทำนาและอื่น ๆ) โดยเฉลี่ยครอบครัวละ ๓๓๐ บาท แต่ต้องใช้จ่ายต่าง ๆ เช่น การลงทุนในการทำนา ภาษี คอกเบี้ย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าใช้จ่ายภายในบ้าน **๓๒** และอื่น ๆ รวมทั้งสิ้นประมาณ ๓๐๒ บาท. **๓๖**

ซิมเมอร์แมนยังได้กล่าวว่า มาตรฐานการครองชีพของพลเมืองไทยสูงกว่าพลเมืองในประเทศทางตะวันออก และมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า รายได้ของพลเมืองไทยอาจจะสูงกว่าพลเมือง ในอินเดีย หรือ จีน โดยเฉลี่ย โดยยังไม่เคยประสบความเค็คร้อนอันเนื่องมาจากจำนวนพลเมืองมีมากกว่าส่วนของโลกทรัพย์สิน ที่ดินซึ่งมีอย่างเหลือเฟือนั้นถึงกับทำให้ชาวนาไม่จำเป็นต้องทำนาในเนื้อที่ที่ไม่ดี ดังปรากฏว่าชาวนาในบริเวณคลองรังสิตครอบครัวหนึ่งทำนาประมาณ ๑๐๐ ไร่ ในบริเวณพื้นที่ซึ่งให้ผลผลิตอันดีเลิศทั้งสิ้น นอกจากนี้ มื่อสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมที่เพิ่งจะเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ อันมีความพอใจในความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตตามขนบธรรมเนียมประเพณี มาสู่ ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าได้ไม่นานนักด้วยแล้ว ฉะนั้นแม้ผลผลิตของประเทศจะต่ำและยังขาดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ แต่ประชาชนก็ไม่เกิดความไม่พอใจในเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะในสภาพแวดล้อมดังกล่าว

ความต้องการและกิจกรรมภายในประเทศยังสามารถปรับตัว เข้ากันได้และประชากรก็อยู่ในดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อมนั้น.

ถ้าจะพิจารณาถึงผลของการพัฒนาการเกษตรที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ ๒๔๓๕-๒๔๗๕ แล้ว สิ่ง que เห็นอย่างเด่นชัดว่าได้เปลี่ยนแปลงไปก็คือ การเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ มาเป็นแบบการค้า ซึ่งส่งผลให้เกิดระบบความสัมพันธ์ใหม่ขึ้นโดยมีพ่อค้าคนกลางเป็นตัวเชื่อมระหว่างชนวนากับโรงสี.

การสีข้าวแต่เดิมนั้น เป็นการสีเพื่อบริโภคมากกว่าจำหน่ายก่อนจะมีโรงสีเครื่องจักรก็สีข้าวกันเองโดยทั่วไป เป็นการสีข้าวซึ่งต้องใช้แรงงานประกอบด้วยครกไม้และกระเดื่องหรือสากตำข้าวทำด้วยไม้เช่นกัน มีลักษณะดังนี้

"... แต่ก่อนเมื่อโรงสีข้าวยังน้อยอยู่ ตามบ้านเรือนต่าง ๆ จนในพระบรมมหาราชวัง และพระบรมราชวัง ก็มีกระเดื่องและครกตำข้าวแทบทุกหย้าเรือนกลางวันหรือบ่ายแล้ว นายก็ใช้ให้บ่าวตำครกและสากบ้าง สองสากบ้าง แล้วก็มัดเป็นข้าวสารกรอกหม้อที่เคียวเห็นเป็นคังนั้น มาแต่ก่อน เคียวนี้โรงสีข้าวมีมากขึ้น ครกกระเดื่องจึงสาปสูญไป." ๓๓

ในกรุงเทพฯ มีโรงสีของรัฐบาล เป็นโรงสีข้าวด้วยมือใช้แรงคนเป็นจำนวนมาก เรียกว่า "โรงสีหลวง" ๓๔ ข้าวที่ส่งออกนอกประเทศส่วนหนึ่งในระยะนั้นคงผ่านจากโรงสีนี้ แต่ในระยะคังกล่าวก็มีโรงสีมือของคนจีนมากมายที่-

๓๓ ประชุมประกาศ ร.๔ (๒๔๐๕-๒๔๑๑) พ.ศ. ๒๔๐๗, พลเอกประภาส จารุเสถียร พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมตาโพธิ์วังศาจารย์ อินทโชตเถระ วัดเทพศิรินทราวาส, ๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๑, หน้า ๑๕๕.

๓๔ สงวน อ้นคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, พระนคร โรงพิมพ์รุ่งเรือง-ธรรม ๒๕๐๒, หน้า ๓๑๓.

ท่าการสีส่งออก ในระยะแรก ๆ โรงสีมียังมีอยู่ทั่วไป ต่อเมื่อมีโรงสีเครื่องจักรแล้ว คนในกรุงเทพฯส่วนใหญ่จึงหันมาพึ่งเครื่องจักรแทน.

โรงสีเครื่องจักรโรงแรกตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็นของชาวอเมริกัน ตั้งที่กรุงเทพฯ ที่คลองบางน้ำชน ถนนตก มีชื่อว่า โรงสีจักรเมืองอเมริกา มีชื่อน่าสังเกตว่า ตั้งแต่ปี ๒๔๐๑-๒๔๑๐ ในขณะที่ชาวตะวันตกดำเนินกิจการโรงสีเครื่องจักรแต่เพียงพวกเดียวนั้น คนจีนยังเป็นเจ้าของโรงสีมือ ธุรกิจโรงสีของคนตะวันตกเจริญขึ้นเรื่อย จนกระทั่งในปี ๒๔๑๓ คนจีนจึงเริ่มสั่งซื้อเครื่องสีข้าวมาจากอังกฤษ และในปี ๒๔๒๐ มีรายงานว่ารายได้ของโรงสีของชาวตะวันตกลดลงไปมาก. ความเจริญของโรงสีเครื่องจักรของคนจีนเริ่มจากปี ๒๔๑๓ เป็นต้นมา โดยขยายจาก ๕ โรง ในปี ๒๔๒๒ เป็น ๑๗ โรงในปี ๒๔๓๒ ๒๓ โรงในปี ๒๔๓๔ ๒๖ โรงในปี ๒๔๓๕ และ ๕๖ โรงในปี ๒๔๕๒ ส่วนโรงสีสุดท้ายของตะวันตกนั้น ได้ขายกิจการให้คนจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ นับแต่นั้นมาโรงสีของคนตะวันตกก็หมดบทบาทลง โรงสีของคนจีนก็เข้ามามีบทบาทอย่างมากในกิจการโรงสีข้าว.

สำหรับคนไทยที่เป็นเจ้าของโรงสี ส่วนใหญ่ได้แก่ เจ้านายขุนนาง และโดยมากจะไม่ดำเนินกิจการเอง แต่จะให้ผู้อื่นเช่าทำแทน ซึ่งก็มักเป็นคนจีน ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า คนจีนเข้ามามีบทบาทในกิจการโรงสีมากกว่าพวกอื่น.

การที่คนจีนเข้ามามีบทบาทในกิจการโรงสีมากกว่าพวกอื่นก็เนื่องจากความสัมพันธ์ในการซื้อขาย เพราะในช่วงระยะ ๒๔๑๑-๒๔๑๕ นั้น มาตรฐานคุณภาพข้าวที่ซื้อขายกันยังไม่มี ข้าวเปลือกมีหลายชนิด เช่น ข้าวนาเมือง ข้าวนาสวน ซึ่งแต่ละชนิดจะมีคุณภาพและราคาต่างกัน พ่อค้าข้าวเปลือก หรือแม้กระทั่งชาวนาบางราย ก็มักนำข้าวหลายชนิดหลายราคามาผสมกัน ดังมีรายงานคำให้การปนข้าวตลอดมา ^{๓๔} ดังนั้นการที่พ่อค้าข้าวเปลือกจะไม่ซื้อตรงจึงบังเกิด

^{๓๔} กจช, กระทรวงเกษตร, กองเลขานุการ ส่วนสภาพเผยแพร่พาณิชย์
แฟ้ม ๕ เรื่อง ๑๘, ๓๑ มกราคม ๒๔๗๓.

ขึ้นได้ง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ การซื้อขายข้าวจึงเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า ไว้เนื้อเชื่อใจกัน คือเป็น "ชา" กัน ซึ่งคนจีนกับคนจีน เป็นได้ง่ายกว่า คนจีนกับฝรั่งหรือคนจีนกับคนไทย และส่วนใหญ่คนจีนก็ทำหน้าที่เป็นคนกลางซื้อข้าวเปลือกไว้ขายให้กับ "ชา" ของตน.

นอกจากนี้คนจีนยังได้เปรียบในเรื่องทุน พ่อค้าจีนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับขุนนางและเจ้านายไทย ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการระดมทุน นอกเหนือไปจากการสะสมทุนจากการเป็นเจ้าของภาษี พ่อค้าจีนได้อาศัยขุนนางและเจ้านายไทยผู้มีอิทธิพลและเป็นเจ้าของโรงสี ซึ่งพ่อค้าจีนเป็นผู้เช่าทำ เมื่อโรงสีประสบปัญหาด้านการเงิน ก็ยังสามารถกู้ยืม หรือจำนำต่อพระคลังข้างที่ได้.

โรงสีเครื่องจักรในระยะแรก ๆ ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น และส่วนใหญ่จะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองสายต่าง ๆ เพราะง่ายแก่การขนส่งข้าว และบริเวณที่ตั้งอยู่นั้นก็จะตั้งอยู่ระหว่างบางลำภูถึงบางกระบือ สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตดังกล่าวมีโรงสีตั้งอยู่กว่าครึ่งหนึ่งคือ ๓๗ โรงจากจำนวน ๖๖ โรงในกรุงเทพฯ ^{๔๐}

จากปี พ.ศ. ๒๔๒๐ เป็นต้นมา จึงเริ่มมีโรงสีในต่างจังหวัด โดยค่อยค่อยขยายตัวออกจากกรุงเทพฯ ไปสู่บริเวณใกล้เคียงและกระจายออกไป โรงสีขยายตัวมากในภาคกลาง เท่าที่ปรากฏโรงสีเริ่มขยายตัวที่ ฉะเชิงเทรา ในปี ๒๔๒๒ มี ๒ โรง ปี ๒๔๓๕ เพิ่มขึ้น ๓ โรง และปี ๒๔๔๑ เพิ่มขึ้น ๔ โรง

ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๒ มีโรงสีทั่วประเทศ ๕๖ โรง อยู่ในภาคกลาง ๔๗ โรง (ในจำนวนนี้อยู่ในเขตภาคกลางตอนใต้เสีย ๓๗ โรง) ภาคใต้ ๗ โรง ภาคตะวันออก-เฉียงเหนือ ๒ โรง

^{๔๐} กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ น.๓๑.๓/๑๒, "ร่างพระราชบัญญัติกำกับและตรวจตราข้าว เรื่องการควบคุมการส่งข้าวออกนอกพระราชอาณาจักร", ๓ มิถุนายน ๒๔๒๒, หน้า ๕๑.

ระหว่างปี ๒๔๒๒-๒๔๒๘ มีโรงสีทั่วประเทศ ๑๕๘ โรง อยู่ในภาคกลาง ๑๘๕ โรง (อยู่ในเขตภาคกลางตอนใต้ ๑๐๗ โรง) ภาคใต้ ๕ โรง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓ โรง ภาคเหนือ ๕ โรง.

ระหว่างปี ๒๔๒๘-๒๔๓๒ มีโรงสีทั่วประเทศ ๒๕๖ โรงอยู่ในภาคกลาง ๒๕๕ โรง (อยู่ในเขตภาคกลางตอนใต้ ๕๕ โรง) ภาคใต้ ๑๔ โรง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒๒ โรง ภาคเหนือ ๕ โรง.

ในปี ๒๔๓๓ โรงสีได้ลดจำนวนลง เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ราคาข้าวตกลงอย่างมาก กิจการโรงสีก็ซบเซาไปด้วย แต่อย่างไรก็ดี จำนวนโรงสีก็กลับเพิ่มมากขึ้นอีก หลังวิกฤตการณ์กล่าว.

การขยายตัวของโรงสีนั้น ค่อย ๆ ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในภาคกลาง ที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ โดยขยายตัวเข้าไปตั้งอยู่ในแหล่งผลิต การที่โรงสีเข้าไปตั้งอยู่ในแหล่งผลิตนี้ ก็ทำให้สามารถติดต่อกับชาวนาได้โดยตรง ไม่ต้องอาศัยพ่อค้าคนกลาง และยังสามารถจ้างแรงงานที่มีราคาถูกกว่าในกรุงเทพฯ ได้ด้วย เพราะเมื่อหมดฤดูทำนา ชาวนาจะว่างจนถึงฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งช่วงนี้ทางโรงสีก็จ้างแรงงานยามว่าง ค่าจ้างก็จะถูกกว่าค่าจ้างในกรุงเทพฯ นอกจากนี้การที่โรงสีอยู่ใกล้แหล่งผลิตนั้น ก็ได้ช่วยให้พ่อค้าขนส่งลงไป.

ในระยะแรก ๆ เมื่อโรงสีเริ่มมีความสำคัญ พ่อค้าคนกลางก็ถูกโรงสีกีดราคาขายข้าวเปลือก เนื่องจากโรงสีเป็นพวกเดียวกับผู้ราคาข้าวในตลาดโลก โรงสีไม่บอกราคาจริงแก่พ่อค้าซึ่งพ่อค้าก็ใช้วิธีดังกล่าวนี้กับชาวนาอีกทอดหนึ่ง เมื่อพ่อค้าขนข้าวเปลือกมาถึงหน้าโรงสี ถึงแม้จะไม่ได้ราคาที่ตนคิดว่าจะได้กำไรมาก แต่ก็จำต้องขายแก่โรงสี นับแต่ปี ๒๔๒๓ เป็นต้นมา การคมนาคมติดต่อในคันไปรษณีย์โทรเลขเจริญขึ้น พ่อค้าคนกลางจึงสามารถที่จะรู้ราคาข้าวในตลาดโลกได้ และพ่อค้าตามหัวเมืองก็รู้ได้จากกรุงเทพฯ ซ่อนเองที่ทำให้พ่อค้าคนกลางสามารถต่อรองกับโรงสีมากขึ้น จนโรงสีต่าง ๆ พากันร้องเรียนรัฐบาลในเรื่องเกี่ยวกับพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากพ่อค้าคนกลางมีโอกาสดีกว่าโรงสีเพราะเขา

มีข่าว โรงสีอยู่ไม่ได้ถ้าขาดข้าวเปลือกมาสี นอกจากนี้ยังปรากฏว่าโรงสีต้องแย่งชิงกันในการเลือกซื้อข้าวเปลือกจากพ่อค้าคนกลางอีกด้วย ดังจะเห็นจาก

"... ในเวลานี้ (พ.ศ. ๒๔๕๓) พวกโรงสีข้าวก็ต้องการข้าว ถึงแย่งชิงกัน ข้าวก็ขึ้นราคา แต่แท้จริงถ้าไม่ได้แก่ชวานา ไปอยู่ที่คนกลาง คือผู้ซื้อข้าวจากชวานาไปขายให้แก่พวกโรงสี และชวานายังเสียเปรียบด้วยเรื่องเครื่องตวงอีกชั้นหนึ่ง..." ๔๑

ในที่สุดบรรดาโรงสีในกรุงเทพฯ ได้ร้องเรียนมายังรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ ๗ โดยเสนอให้ตัดปัญหาคนกลาง ให้รัฐบาลจัดซื้อข้าวเปลือกจากชวานาโดยตรง แต่รัฐบาลก็ตอบปฏิเสธโดยผ่านสภาเผยแผ่พาณิชย์ว่า

"...ถ้ารัฐบาลเข้าช่วยเหลือโดยรับเป็นผู้ซื้อข้าว แลจำหน่ายให้แก่โรงสีตาม Scheme ของพระยาโชฎีกา แล้ว ในที่สุดจะเพาะพวกโรงสีเท่านั้นเป็นฝ่ายได้เปรียบ ส่วนชวานาผู้ซึ่งรัฐบาลควรช่วยเหลือที่สุดหาได้รับประโยชน์ที่ขึ้นกว่าเดิมไม่..." ๔๒

นับแต่ปี ๒๔๒๐ เป็นต้นมา ก็เริ่มมีโรงสีไปตั้งในแหล่งเพาะปลูก เมื่อชวานาเกี่ยวข้าวมาแล้ว ชวานามีทางเลือกที่จะขายข้าว ๒ ทางด้วยกันคือ ขายให้กับพ่อค้าคนกลาง และขายให้กับโรงสีโดยตรง สำหรับการติดต่อกันระหว่างชวานากับโรงสีโดยตรง โดยไม่ผ่านคนกลางนั้นก็ยังมีบ้าง แต่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะอาศัยคนกลางในการซื้อขายข้าว.

๔๑

กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๒ ที่ กษ ๑/๒, เรื่อง จักการบำรุงนาถับเรื่องราษฎรชวานาในคลองรังสิตร้องทุกข์ขอให้ยกเลิกเงินที่ค้างและขอให้เปลี่ยนอัตราค่านา", ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘.

๔๒

กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๗ ที่ พ. ๘ ๑/๑ "ความเห็นพระยาโชฎีกาเรื่องสินค้าข้าว" ๑๓ มีนาคม ๒๔๗๓.

ตามรายงานต่าง ๆ พบว่า พ่อค้าคนกลางเป็นคนจีนมากกว่าคนไทย คนจีนชอบที่จะดำเนินกิจการใหญ่ ๆ เช่น ชื้อข้าว นอกจากนี้เราอาจจะพิจารณาได้อีกว่าเป็นคนในท้องถิ่น หรือมาจากที่อื่น ถ้าค้าขายเล็กน้อยก็มักเป็นคนในท้องถิ่น แต่ถ้ากิจการใหญ่โตสร้างยุ่งฉางเก็บข้าวเปลือก ก็มีทั้งที่เป็นคนในท้องถิ่นและมาจากที่อื่น.

พ่อค้าคนกลางได้ข้าวเปลือกจากชาวนาโดย การแลกข้าว และการซื้อข้าว.

มีรายงานเกี่ยวกับเรื่องการแลกข้าวดังนี้:

"... มีเงินโคยมมากมารับซื้อ มีแม่ค้าคนไทยมารับแลก.....แม่ค้าได้กำไรมาก" ^{๕๓}

" โดยบ้านหนึ่งแลกข้าวกระเพาะ หรือ สองกระเพาะ ราคาเพียง ๒๕ หรือ ๕๐ สตางค์ วันหนึ่งแลกได้ ๒-๓ สัก แล้วมาเก็บรวบรวมไว้เมื่อใดเกี่ยวหนึ่งหรือมากกว่า ก็นำมาขายแก่พวกจีนที่นำเรือใหญ่มาซื้อข้าว" ^{๕๔}

"...บางที่แลกเอาสิ่งของมาก่อนเกี่ยวหนึ่ง ราคา ๓๐ บาทก็มี... แต่ซื้อขายกันไม่มากนัก รายหนึ่ง ๓ เกวียนและ ๕ เกวียนเท่านั้น แต่ไม่ได้ทำอะไรเป็นหลัก โดยเจ้าหน้าที่ถือว่าเป็นการผิดกฎหมาย..." ^{๕๕}

^{๕๓} กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ น.๕๓/๒, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย" ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๐, หน้า ๕๔.

^{๕๔} กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ น.๕๓/๗, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย" , ๑๑ มกราคม ๒๔๖๐, หน้า ๕๕.

^{๕๕} กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ น. ๕๓/๖, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย" , ๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๐, หน้า ๗๗.

พวกแลกข้าวนี้มีทั้งคนไทยและคนจีน แต่ส่วนมากเป็นคนไทย พวกนี้มักจะใช้เรือบรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวนาหาไม่ได้ในละแวกนั้น เช่นสินค้าชนิดต่าง ๆ เครื่องบริโภคที่จำเป็น น้ำมันก๊าด ฯลฯ. ไปตามคลองเล็กคลองน้อย เพื่อดูว่าชาวนาต้องการสินค้าอะไรบ้าง เมื่อตกลงกัน ชาวนาจึงจะนำข้าวเปลือกมาแลกกับสินค้านั้น วิธีการแลกเปลี่ยน ผู้แลกข้าวจะได้กำไรมาก แต่บางที่พ่อค้าแม่ค้าก็จะเอาของไปให้ชาวนาก่อน เนื่องจากชาวนาไม่มีเงิน ต่อเมื่อเกี่ยวข้าวแล้ว ชาวนาก็จะให้ข้าวเปลือกมาโดยคิดข้าวเปลือกเป็นราคาเงิน คือ ข้าวสักหนึ่งเป็นราคาคราว ๒๕ สตางค์ ซึ่งราคาจริง ๆ ที่ซื้อขายกันในขณะนั้น ข้าวสักหนึ่งราคา ๗๕ สตางค์ จะเห็นได้ว่าผู้แลกข้าวจะได้กำไร ๕๐ สตางค์ต่อสัก และถ้าหากคิดเป็นเกวียน โดยเอาสิ่งของมาก่อนหนึ่งเกวียน ราคา ๓๐ บาท แต่ราคาข้าวเปลือกในท้องที่ขณะนั้นคราว ๖๕ บาทต่อเกวียน ฉะนั้นผู้แลกข้าวจะได้กำไรถึง ๓๕ บาท.

พวกแลกข้าวนี้ เมื่อได้ข้าวมาแล้ว ก็จะนำไปขายให้พวกล่องข้าวซึ่งมักเป็นคนจีน พวกล่องข้าวแต่เดิมเป็นคนไทย แต่ผู้พวกคนจีนไม่ได้พวกล่องข้าวจะรับซื้อข้าวแล้วใส่เรือมาขายโรงสีในกรุงเทพฯ.

สำหรับพวกซื้อข้าวนี้มีรายงานว่า :

" พวกซื้อพวกจีนโดยมาก เป็นคนประจำอยู่ในอำเภอนี้บ้าง อำเภอนั้นบ้าง แล้วล่องกรุงเทพฯ ที่เดียว บางพวกซื้อไว้ขังยุ้งเมื่อเวลาข้าวถูก เปิดขายเมื่อเวลาข้าวแพง" ๔๖

"...การซื้อข้าวเป็นการสำคัญ ค้วยจะต้องใช้ความพยายามกระทำให้ราคาตกลง ตลอดจนวิธีตัดทวงซึ่งโดยมาก ถ้าแก่แม่ไปเอง หรือใช้ลูกเมียพี่น้องที่ไว้ใจ แต่ก่อนมีพวกแขกมหรานาค แลไทยทำอยู่มากด้วยกัน ตัวข้าพเจ้า

๔๖ กจข, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ที่ น. ๑๐.๒๕/๑, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย", หน้า ๖๗.

เองก็ได้เคยทำอยู่ ๕ ปี แต่เดี๋ยวนี้พวกแขกและไทยไม่มีใครมีแล้ว จะมีบ้างก็แต่พวกแขกที่บรรทุกเข้าของที่ทำไ้เองไปขายชั่วปีละคราว ๒ คราว การที่ผู้พวกจีนไม่ได้ก็เพราะหาลูกจ้างไม่ได้ก็เหมือนจีนและการที่เอามาขายกรุงเทพฯ ก็สู้เงินไม่ได้ด้วยผู้ซื้อเป็นเงินทั้งสิ้น การคักตวงเสียเปรียบกันมาก และความจริงความอดทนก็น้อยกว่ากันอยู่ด้วย" ๔๗

"...วิธีขายข้าวนั้นคือมีพวกจีนชาติ แต่จิว ไหลล่า, ซึ่งอยู่ในตำบลเดียวกันโดยมาก ลงเรื่อนำสัดเที่ยวถามซื้อตามบ้านราษฎรชานนาแลให้ราคาเกวียนละ ๔๔-๕๐ บาท สัด ๒๕ ทนนาน พวกชานนาคูราคาข้าวกับสัดตวงข้าว เห็นราคาพอสมควรก็ยอมขายได้ จีนก็ได้้นำเงินวางประจำไว้สี่บาทบ้าง ห้าบาทบ้าง อีก๒-๓ วัน ก็นำเรือสำเรียงไปตวง แลบรรทุกมาใส่เรือใหญ่ เมื่อบรรทุกเรือใหญ่เต็มแล้ว ก็ล่องไปขายตามโรงสีในกรุงเทพฯ..." ๔๘

พวกซื้อข้าวต้องลงทุนมาก ราว ๆ ประมาณ ๑๐๐๐-๒๐๐๐ บาทเศษ (บางครั้งอาจมากกว่าหรือน้อยกว่านี้) เมื่อซื้อไ้แล้ว ก็มาตั้งยุ้งฉางหรือใส่เรือใหญ่ไว้ พอไ้จำนวนมากพอก็ล่องเรือมากรุงเทพฯ พวกซื้อข้าวมักจะล่องข้าวเอง ผิดกับพวกแลกข้าว.

๔๗ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๒ ที่ น. ๑๐.๔/๕, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย", พระนันทบุรีศรีเกษศราราม ถึงเจ้าพระยามรราช, ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๕๓, หน้า ๗๖-๗๗.

๔๘ กจช, เอกสารรัชกาลที่ ๒ ที่ น. ๑๐.๒๗/๑, "รายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย", หน้า ๘๐.

เมื่อพ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการซื้อขายข้าวเปลือก ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าคนกลางกับชาวนา ก็เกิดขึ้นในลักษณะที่พ่อค้าคนกลางเป็นแหล่งให้ชาวนา กู้ยืม การกู้ยืมมี ๒ แบบคือ การตกข้าว และการกู้ยืม.

การตกข้าวนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ ใ้ค้ออกกฎหมายห้ามเจ้าของเงินไม่ให้ตกข้าวแก่ชาวนา ถ้าชาวนาจะต้องกู้ยืม ก็ให้ใช้เงินแทนข้าว โดยคิดดอกเบี้ยซึ่งละบาทตามพระราชบัญญัติ. ^{๔๙} ที่ห้ามการตกข้าวก็เนื่องจากผู้มีเงินมักนำเงินไปให้ชาวนากู้โดยสัญญากันว่าเมื่อชาวนาเกี่ยวข้าวแล้ว ต้องขายข้าวให้แก่ผู้ให้กู้ ในราคาตามที่ตกลงไว้ซึ่งผู้ให้กู้มักจะคิดราคาให้ต่ำกว่าราคาที่ซื้อขายกันอยู่ ซึ่งเป็นผลเสียแก่ชาวนา ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ รัฐบาลก็ได้ประกาศห้ามตกข้าวแก่ชาวนาอีก โดยอ้างถึงกฎหมายที่ใช้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่ายังมีผลบังคับอยู่ แต่อย่างไรก็ตามการตกข้าวก็หาได้เลิกไปไม่แม้ในปัจจุบันก็ตาม ดังรายงานที่ว่า

"...ตามตัวเลขที่ส่งมาถวายนี้ดูไม่น่าวิตกเพราะมีข้าวเหลือเกือบ ๑๘,๐๐๐ เกวียน แต่ตามเหตุการณ์ที่เป็นจริงนั้นเป็นที่น่าวิตกอย่างยิ่งเพราะข้าวที่เห็นอยู่นั้นนั้นโดยมากไม่เป็นข้าวของเจ้าของนาเสียแล้ว มักจะตกไปเป็นของพวกพ่อค้า(เงินโดยมาก) ซึ่งได้ให้ชาวนากู้เป็นเงินบ้าง เป็นข้าวไปรับประทานบ้างตลอดเวลาข้าวแพง พ่อข้าวตกลง พวกพ่อค้าก็ไปขึ้นมาขึ้นยั้งฉางของตนเสีย คงเหลือข้าวที่ตกเป็นสมบัติของราษฎรเป็นจำนวนน้อยเต็มที จริงอยู่ที่ว่ามีกฎหมายห้ามการตกข้าว แต่เรื่องนี้ เชื่อว่าผู้ปกครองทุกคน จะมีความเป็นตรงกับข้าพระพุทธเจ้าว่า เป็นการยากที่สุดที่จะป้องกันได้..." ^{๕๐}

^{๔๙} ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๙, " ประกาศห้ามมิให้ตกข้าวแก่ชาวนา", (เล่ม ๙-๑๐-๑๑ พ.ศ.๒๔๑๘-๒๔๒๐), พ.ศ.๒๔๒๐, หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

^{๕๐} กจช, กระทรวงเกษตรราธิการ แผนกสารบรรณ, แฟ้มที่ ๘๗ เรื่อง ๑๗๕๘, นายพลตรีพระยาพิไชยชาญฤทธิ สมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครสวรรค์ ทูลพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ นายกรรมการตรวจตราข้าว, ๒๖ ธ.ค. - ๒๔๖๒.

สำหรับการกู้ยืมนั้น มีอยู่สองลักษณะคือ ให้อู่เป็นเงิน และเป็นของ พ่อค้า-คนกลางจะให้เงินกู้แก่ชาวนาโดยมีข้อแม้ว่า ต้องขายข้าวให้เขา ถ้าไม่ขายให้ ปีต่อไปก็ไม่ให้อู่ คอกเบี้ยก็คิดแพงมาก นอกจากนี้พ่อค้าเงินบางคนยังเอาที่นาเป็นประกัน เมื่อชาวนาไม่มีจ่าย ที่นาก็ตกเป็นของพ่อค้าเงิน ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นที่อุทัยธานี.

"...ผู้ที่มิทรัพย์ให้อู่ยืมหรือผู้ที่ไปเที่ยวทักข้าวเหล่านี้ มักเป็นพวกเงินพ่อค้าข้าวโดยมาก นาแถวสะแกตริง (เมืองอุไทย) แม้แต่ชาวนาที่อยู่ตามบ้านคอนก็มีผู้ลงมากู้ยืม และจำนำที่นาแก่เงินพ่อค้าข้าวมาก เงินคนหนึ่งมีนากันคนละมาก ให้เขาเรียกค่าเช่าตามธรรมเนียมแลอัตราที่กรมบังคับมณฑลพระกรุณามาแล้ว." ๕๑

อีกลักษณะหนึ่งก็คือ ให้อู่เป็นของ ส่วนมากชาวนาจะกู้จากพ่อค้าแม่ค้า-แลกข้าวเปลือก หรือ เจ้าของร้านขายของ โดยเอาสินค้าไปก่อน และใช้คืนเป็นข้าวในกรณีนี้จะเสียคอกเบี้ยสูงมาก.

เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเห็นว่า พ่อค้าคนกลางมีแต่ทางได้เปรียบชาวนาโดยสามารถถกตราค่าข้าวเปลือกของชาวนา และมีอำนาจต่อรองราคากับโรงสีมากขึ้น (ซึ่งผิดกว่าแต่ก่อนที่โรงสีเป็นผู้กำหนดราคาแต่ผู้เดียว). นอกจากนี้ พ่อค้าคนกลางยังเป็นแหล่งกู้เงินของชาวนา เป็นผู้รับซื้อข้าว รับแลกข้าว และผูกขาดการซื้อขายในบางครั้ง รวมทั้งอาจจะกลายเป็นเจ้าของนา ดังได้กล่าวมาแล้วด้วย.